

Bilim, Sosyal Bilim ve Coğrafya: Bilgi-kuramsal Bir Yeniden Ziyaret¹

Ömer Faik Anlı

Özet: Bu çalışmanın temel tezi, coğrafya disiplininin tarihi ve felsefesinin makro-epistemolojik tartışmaların görünür örneği konumunda olduğudur. Bu makalede, coğrafyanın tarihinin ve felsefesinin “İki Kültür” tartışmasına yeni bir açılım sağlama olanağı taşıdığı savunulmaktadır. Coğrafyada “İki Kültür” hakkında bir kavram-yorulması olmadığından bu disiplin yeni yaklaşımların tartışılması için diğerlerinden daha uygundur. Bununla birlikte, çok-paradigmalı bir disiplin olarak coğrafyanın bilim adını ne ölçüde koruyabileceği belirlenmeye çalışılmaktadır. Ayrıca coğrafyada bir model olarak açığa çıkan çok-paradigmalı sosyal bilimin yeni bir bilim tanımı sunup sunamayacağı tartışmaya açılmaktadır. 20. yüzyılın son otuz yılında bilim felsefesi ve tarihinde (ve bunlara eklenen bilim sosyolojisinde) varolan “İki Kültür” ayrımına karşı çıkan çalışmalar kendilerine geniş bir alan açmışlardır. Bu bağlamda coğrafya disiplininde epistemolojik tutumların gelişimiyle makro-epistemolojik tartışmalar paralel birer iz olarak incelenmektedir. Ulaşılan sonuç, bilim incelemelerinin empirik alanı olarak coğrafya disiplininin çok-paradigmalı bilim modellemesi için tam uygunluk taşıdığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: İki Kültür, Coğrafya, Sosyal Bilimler, Snow, Kuhn, Wallerstein, Çok-paradigmallık.

Science, Social Science and Geography: An Epistemological Revisit

Abstract: The main thesis of this study is that the history and philosophy of geography is visible example of the macro-epistemological debates. In this article, it is advocated that the history and the philosophy of geography has a potentiality of providing a new approach to the debate of Two Cultures. In geography, there is not any concept-fatigue about ‘Two Cultures’ and because of this situation the discipline of geography is more suitable than the other disciplines for discussing new approaches. On the other hand, it is investigated that in what extent the geography may retain the name of science as a multi-paradigm discipline. And also it is opened to debate that the multi-paradigm social science which emerged as a new model from the geography whether can be offer a new science definition.

Anlı, Ömer Faik. (2017). Bilim, Sosyal Bilim ve Coğrafya: Bilgi-kuramsal Bir Yeniden Ziyaret. *Kilikya Felsefe Dergisi* (3). ss. 34-73.

¹ Bu çalışma 114K063 kodlu TÜBİTAK projesi tarafından desteklenmektedir.

Of the 20th century's last thirty years, the studies which were in opposition to existing Two Cultures distinctions have found a large field for themselves in the philosophy and history of science (and the sociology of science which appendant to them). In this context, the development of the geography, discipline's epistemological attitudes and macro-epistemological debates are investigated as parallel traces. The conclusion of the paper is that the discipline of geography as an empirical field of science studies is fully compatible with multi-paradigm science model.

Keywords: The Two Cultures, Geography, Social Sciences, Snow, Kuhn, Wallerstein, Multi-paradigm.

1. Giriş

Modern felsefe geleneği, kökeninde felsefe tarihinde “özne” kavramının ve “yöntemli bilme” amacının merkezileşmesine ve kadim “dünyayı bilme sorunu”nu çözmeye yolunda yeni-bilime yöntemini kazandırma uğraşına dayanır. Bu uğraş, 19. yüzyılda yeni/uygun-yöntemi keşfetme aşamasından Newton fiziğinde yöntemini bulmuş doğa bilimini anlama ve açıklama aşamasına vardığında, “Modern” sözcüğü -en azından epistemolojik anlamda- “bilimsellik” sözcüğüyle hemen hemen eş anlamlı hale gelmiştir. Bu değişim, beraberinde modern dünyanın bilgi yapılarını da farklılaştırmış ve Charles Percy Snow’un (1959) kavramsallaştırmasıyla, içerisinde “iki kültür” barındıran bir bilgi kavrayışını hâkim kılmıştır. Bu kavrayış, bilgi adını almayı hak eden bir ifadenin ya da kuramın, Newton fiziğiyle rüştünü ispatlamış olan bilimsel yöntemin ürünü olması gerekliliğini vurgularken, bilginin kurumsal yapılanmasını da bu doğrultuda bir uzmanlaşmayı olanaklı kılacak şekilde biçimlendirmiştir. Immanuel Wallerstein’in verdiği örnekle (2013: 24), bu dönüşümün yaşanmasından önce, Immanuel Kant bir “şiiir profesörü” olabilirdi ve pedagoji, antropoloji, doğal hukuk, felsefe, coğrafya, matematik ve astronomi derslerinin yanı sıra beşeri disiplinlerin tüm alanlarında dersler verebilirdi. Bu durum, birbirini destekleyen “çifte bir sınır yokluğu”nun açık göstergesidir. Buna göre, 19. yüzyıl öncesi, kurumsal olarak akademisyenlerin çalışmalarının sınırları çok net biçimde çizilmiş bir bilgi alanıyla sınırlayan kurumsal bir çizgi olmadığı gibi, bilim ve felsefenin (beşeri disiplinlerin) ayrı bilgi alanları olduğuna ilişkin bir kavrayış da mevcut değildir. Oysa bilim tarihi açısından Kopernik’in çalışmasının yayınlandığı yıl olan 1543’te başlayıp 1687’de Newton’un *Principia*’sı ile tamamlanan *Bilimsel Devrim*’in üzerinden neredeyse iki yüz yıl geçtikten

sonra “doğa bilimi”, bilgi üzerinde mutlak hakimiyetini kurmuş ve kendi “kültürünü” yaratmıştır.

Bu süreç içerisinde, doğa bilimlerinin gelişim seyrine eşlik edecek siyasal ve sosyal değişimler de kendisini göstermiş ve yeni bir “bilgi” talebi de doğmuştur. 1789’la birlikte, toplumsal/siyasal değişimin normalleştiği (“doğallaştığı”) bir iklimde, değişimi açıklayabilmek ve olanaklı olduğu ölçüde kontrol edebilmek için toplumsal gerçekliğin bilgisine sahip olunması gerektiği açık hale gelmiştir. Bu bilginin niteliği ve nasıl elde edileceği sorunu, açıklama ve öngörü gücüne bağlı olarak kontrol etme konularında başarı kazanmış doğa bilimleriyle sosyal bilimlerin “bilimin birliği” çatısı altında birleştirilmeleri yoluyla çözülmek istenmiştir. Yani talep, arzını doğa bilimlerinde bulmuştur. İşte bu aşamada, sıra, Auguste Comte’un ifadesiyle “sosyal fizik”in kurulmasına gelirken (2001: 42), bugünkü anlamlarıyla sosyal bilimler bilgi yapıları arasında yerini almıştır. Belirtilmelidir ki, bu mevcudiyet her ne kadar pozitivist modele göre yapılanmış olsa da, “iki kültür”den biri içerisinde konumlanmış değildir. Böylece, “sosyal bilimler”, doğa bilimleri/beşeri disiplinler arasındaki “kesin” bir hatla hem kuramsal hem de kurumsal olarak bölünen bilgi yapılarında, kurucu bilgi kuramı gereği birinci kültüre eklemelenmeyi amaç edinen ve bu amaç gerçekleştiğinde feshedilecek bir tür üçüncü kültür olarak var olmuştur. Ancak, birinci kültüre eklemelenme idealine yönelik pozitivist baskı ile bu kültürün içerisinde düştüğü epistemolojik tartışma bir *Methodenstreit* (Yöntem Tartışması) üretmiştir. Nomotetik/idiografik ayrımı üzerine yürütülen bu tartışmada pozitivist-nomotetik yönelim (nomotetizm), meşru bir biçimde bilim adını almaya (birinci kültürün parçası olmaya) sadece kendisinin uygun olduğunu öne sürerken, idiografik yaklaşım bilimle birliğini bir tür “arka kapı”dan kurmaya çalışmıştır. Sosyal bilimler içerisinde bu tartışmaya bağlı olarak konumlanmalarına göre nomotetik kanatta iktisat, sosyoloji, siyaset bilimi, idiografik kanatta ise tarih, antropoloji ve doğu çalışmaları (şarkiyatçılık) yer almıştır. Nomotetik sosyal bilimler, bilimin birliği çatısı altında, farklı olgu alanlarına tek bir bilimsel yöntemin uygulanması anlamında yöntemsel birliği hedeflerken, idiografik yönelim konu edinilen bazı olguların kendine özgülüğü/biricikliği gerekçesiyle bu alanda yasalı, açıklayıcı ve kuramsal bilginin olanaksızlığını öne sürmüştür. Olgudan kopmama düsturuyla kendisini metafizikten ayıran bu yaklaşım, yöntemsel birlikten ayrılarak olgunun olanaklı en üst düzeyde ve ayrıntılı betimlemesinin ulaşılabilecek yegâne bilimsellik seviyesi olduğunu vurgulamıştır.

Coğrafya disiplininin bu tartışmadaki konumu ise özel bir yer işgal eder. Kurucu paradigmasının bir ayağında Strabon ve Batlamyus'a dek geri götürülebilecek olan bu disiplin, yeryüzünü konu edinmesi bağlamında yerbilimi geleneğiyle doğa bilimleri içerisinde değerlendirilen ve doğallıkla birinci kültür içerisinde yer alan bir disiplin olarak mevcudiyet kazanmıştır. Bununla birlikte kültürel farklılaşmaya, yönetim biçimlerine ve tikel yerlerin geleneklerine dair bilgi üretme girişimi de, bir tür felsefi ilgiyle harmanlanmış olarak bu paradimaya içkindir. Coğrafya, söz konusu içkinlikle bu kez de ikinci kültür içerisinde yer alması beklenecek bir disiplindir. Bu çerçevede, insan ile doğa ya da daha doğru bir ifadeyle “phûsis” arasındaki ilişki bir düalizme düşmeden ele alınmakta ve bu bağlamda insan ya da sosyal olan da disiplinin konu kapsamına girmektedir. O halde, coğrafyanın kökenlerinde insan ve doğa / sosyal gerçeklik ve doğal gerçeklik bir bütünlük içerisinde konu alanı olarak belirlenmiştir. Bu da coğrafyayı ayrımlaşmamış bir tek kültür disiplini olarak konumlamaktadır.

Fakat 1789 sonrası “sosyal bilim” anlayışında yaşanan dönüşümle birlikte sosyal-olan (araştırma alanında sosyal faktörlere odaklanma) öncelikle yeryüzü araştırmasına uzun bir süreçte ve fakat daha da güçlü bir biçimde eklenmiştir. Bu süreçte, 1789’un rüzgârıyla sosyal-değişimin temel kavram haline gelmesiyle çevre-insan etkileşimi ve sosyal gerçekliğe “mekân”ın etkisi ya da sosyal gerçekliğin “mekân”a etkisi gibi konular bir odak oluşturacak biçimde gündeme gelmiştir. Merkezi kavramı “mekân” [ve kimi zaman buna eklenen “yer” (*place*)²] olan coğrafya disiplininin sosyal bilim kanadı (beşeri coğrafya) tek kültür altında konumlandırılmayacak ve fakat disiplin dışına da çıkartılmayacak biçimde kendisini göstermiştir. Tek kültürün disiplini olarak coğrafya için doğa bilimi/sosyal bilim ayrımı anlamsızken, bu gelişmeyle coğrafya her ikisini de kapsayan ve kesin sınırlarla ayrışamayan bir disiplin haline dönüşmüştür. Böylelikle disiplinler ontoloji, bilgi kuramı, metodoloji bağlamında “aynılık” ve “farklılık” belirlenimleri hemen hemen hiçbir disiplinde olmadığı denli karmaşıklaşmış ve naifleşmiştir. Bununla birlikte, Oğuz Işık’ın (1994) tespitiyle, 21. yüzyılın eşliğinde coğrafyanın sosyal bilimlere katkısı denli sosyal bilimlerin de coğrafyaya ilgisi artmıştır. Işık’ın ifadesiyle artık farklı disiplinleri temel alan pek çok araştırmacı için

² Kendi fiziki süreçleri içinde bir obje (dünya), değiştirici ve dönüştürücü bir etken olarak insan (toplum) ve bu ikisinin sentezi veya bileşiminden meydana gelen yer (ev) kavramlarının birleşmesi, coğrafyanın yerküreyi insanın evi olarak çalışan bir bilim şeklinde tanımlanmasına yol açmıştır (Ley, 2005: 147).

“mekân’ günümüz toplumlarının anlaşılması (ve dönüştürülmesi) açısından temel öneme sahip bir kategoridir” (1994: 8). Bu etkileşim odağı sosyal bilimlerle sosyal bilim olarak coğrafya arasındadır ki, özellikle toplumlari değiştirmek konusunda “mekân” kavrayışının açığa çıkışı ancak 1789 sonrası için geçerlidir. Bu nedenle coğrafyanın sosyal bilimselleşmesi (ya da sosyal bilim olarak coğrafya) fiziki coğrafyayla bütünleşik bir tek kültür disiplini olan coğrafyadan farklılaşmayı ve böylece iki kültürlü dünyaya dâhil olmayı, içerde de bir tür “kopuş” tartışmasını beraberinde getirmiştir. Coğrafyanın sosyal bilim kanadında 1968 sonrası açığa çıkan çok-paradigmali yapıyla birlikte hem ana çatıda (fiziki coğrafya, beşeri coğrafya, -bir sentez arayışı olarak- bölgesel coğrafya) hem de beşeri coğrafya altında bir çoğullaşma [radikal coğrafya, hümanist coğrafya, anarşist coğrafya, Marksist coğrafya, fenomenolojik coğrafya ve bunlarla birlikte varlığını sürdürmekte olan neo-pozitivist coğrafya ve kantitatif coğrafya (Tekeli, 2006: 148)] yaşanmıştır.

Coğrafya özelinde, disiplin sınırlarının ve adının korunarak böylesi bir çoğul yapının içerilip içerilemeyeceği sorunu doğa bilimleri/ sosyal bilimler ayrımının tüm tartışmalarının ve dolayısıyla üç kültürlü bilgi yapısının tüm sorunlarının tek bir disiplinin içkin tartışmalarında görünür olmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, coğrafya disiplininin tarihi ve felsefesi makro-epistemolojik tartışmaların görünür örneği konumundadır. Yani, makro-epistemolojik tartışmalar neredeyse hiçbir özellemeye gerek duyulmadan bu disiplin içerisinde yürütülebilirken, bu disiplinin gerek bilgi kuramsal gerekse de pratik-kurumsal içsel tartışmaları makro-tartışmanın terminolojisiyle kavranabilir durumdadır. Ancak belirtilmelidir ki, coğrafya disiplininin kurumsal çatısı altında biraradalığını koruyor görünmesi, bu disiplinin bu tartışmayı nihayete erdirdiği ve problemi çözdüğü anlamına gelmemektedir. Tekrarlamak gerekirse, bu çalışmanın hipotezi coğrafya disiplininin bu tartışmayı yürütebilecek ve sonuca ulaştırabilecek olanaklılığı taşıdığı yönündedir.

Bu olanaklılık üzerinden, tartışma açmaya yönelik hipotetik bir zemin oluşturmayı amaçlayan bu çalışma, konumlanışı gereği bilim felsefesindeki (analitik kanattaki) makro düzey bilgi-kuramsal-ontolojik tartışmaların (açık ya da örtük olarak) yansıdığı coğrafya metinlerine odaklanmaktadır. Çalışmada, coğrafya içerisindeki tematik ve metodolojik açılımların göstergesi olan metinler dışarıda bırakılmış ve böylelikle bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Özellikle iki kültür ayrışmasında sosyal bilimlerin birinci kültüre entegre olabilmelerinin yolu olarak görülen

pozitivist yaklaşımın coğrafyaya (sosyal bilim olarak coğrafyaya) yansıdığı metinler [Schafer (1953), Harvey (1969)] merkeze alınmış, iki kültür ayrışmasının coğrafya içindeki yansımalarına ilişkin örnek oluşturacak diğer metinlerle tartışma desteklenmiştir. Bu sınırlar içerisinde metnin odağı, “İki Kültür” kavramsallaştırması ile tespit edilen durumun Thomas Kuhn’un bilgi modeli ile bilgi-kuramsal olarak çözümlenebileceği hipotezinin coğrafya disiplinine uygulanabilirliğini gösterebilmektir. Ancak bu, mevcut sosyal bilim ve iki kültür (üç kültür) tartışması için nihai bir sonuç ya da öneri olmaktan çok, bilgi-kuramsal bir yeniden ziyarettir. Bir tür yeniden ziyarettir, çünkü bu çalışma son dönemde ana akım tartışmaların yönünü belirleyen Kıta Avrupası kaynaklı perspektifler karşısında ‘demode’ olmaya başlayan analitik geleneğin içsel evriminde bir aşamaya, post-pozitivizm dâhilinde Kuhn’a dönmektedir.

Bir diğer sınırlandırma ise, yukarıda da belirtilen gerekçeyle sosyal bilimlerle ilişkisi içerisindeki coğrafyaya odaklanmak ve fiziki coğrafyanın durumu ve konumunu konu-dışı tutmaktır. Büyük oranda doğa bilimlerinin (yani birinci kültürün) bilgi kuramsal temelini paylaşan fiziki coğrafya bu çalışma açısından bir problematik barındırmamaktadır. Oysa Işık’ın (1994) tespiti ile “sosyal bilimlerin Aydınlanma çağından bu yana kurumsallaşmış sınırlarının sorgulanmasına ve hatta yeni bir sosyal bilim epistemolojisine geçişe öncülük edecek noktaya ulaştı”ğı tezi sahiplenildiğinde, coğrafya disiplininin sosyal kanadına makro-epistemolojinin ve İki Kültürün terminolojisiyle bakabilecek hipotetik bir konum açılmaktadır. Bu konum, büyük ve iddialı bir bilgi-kuramsal ve epistemo-kültürel projenin ilk ayağına adım atılabilecek zemindir. Bu metin, bu ilk adıma aday “ana çizgiler”i çizme çalışmasıdır. Yeniden ziyaretin amacı olası çözümün bilgi kuramından çıkacağı varsayımını koruyarak, ancak bu tür akıl yürütmelerle aranan çözüme yaklaşılabileceğinin altını çizmektir.

2. Bilgi-Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmada, ‘İki Kültür’ tartışmasına yeni bir açılım sağlama olanağı taşıdığı ve içerisinde iki kültürün kavram-yorulmasına uğramadığı düşünülen coğrafya disiplini odağa alınmaktadır. Bu odaktaki problem-durumunu açığa çıkaran soru ise şudur: Çok-paradigmallık nereye kadar “bilimsellik” adını koruyabilir ve coğrafya örneğinde açığa çıkan çok-paradigmallı sosyal bilim yeni bir bilim tanımı yaratabilir mi? Bu sorunun yanıt arayışında açılacak hipotetik konumda, 20. yüzyılın son otuz

yılında bilim felsefesi ve tarihi çalışmalarında (ve bunlara eklenen bilim sosyolojisinde) kendisine geniş bir alan açan ve var olan “iki kültür” ayrımına karşı çıkan “bilgi hareketleri”nin gelişimiyle coğrafya disiplininin epistemolojisine ilişkin içkin tutumun paralel bir seyir izleyip izlemediğinin belirlenebilmesi için bir çerçeve hazırlanacaktır. Bu amaç, makro seviyede belirlenmiştir. Bu çalışmanın takip edeceği paralellik bilim felsefesi-tarihi ve coğrafya disiplini arasında olsa da, metnin konumlanması bilim felsefesi (analitik ve analitik çıkışlı bilim felsefesi) ve tarihindedir.

Bilim felsefesi üzerinden coğrafyaya bir bakış gerçekleştirmeyi olanaklı kılan çerçeve Snow, Wallerstein ve Kuhn’un kavramsallaştırmaları üzerinden kurulmuştur. Gerek sosyal bilimlerin tümü gerekse de genel bilim kavrayışı için bilgi kuramsal gündemdeki bir tartışma konusu olan çok-paradigmalık, her şeyden önce terim gereği Kuhn’un modeline gönderme yapmaktadır. Kuhn’un paradigma terimini ilk kullanımının anlam kazandığı çerçevede, paradigma, *olağan bilim dönemini* belirleyen, bilim topluluğu üyelerinin mesleki iletişimlerini aşağı yukarı eksiksiz ve mesleki kararlarının da neredeyse oy birliğine dayalı olmasını sağlayan ortak bağdır. “*Bilimsel olgu ve kuram, kavramsal olarak birbirlerinden ayrılamazlar*” diyen Kuhn’a (2000: 64) göre, bilimsel etkinliği ve pozitivist anlayışın anlam sınırları bağlamında kuram oluşturmayı da önceleyen ve deney-gözlemden türetilmemiş bir kavramsal/kuramsal görme biçimine ihtiyaç vardır. Bu kavramsal görme biçimi olarak “paradigma”, Kuhn’un ilk döneminde kullandığı geniş anlamlı bir terimdir. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nda, tüm bu geniş anlam yüküyle birlikte paradigma/paradigmatik olmak, bilimselliğin ayırıcı niteliği olarak belirlenir. Buna göre, paradigma, “*bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar*” olarak tanımlanır ve “*paradigma dışarıya az çok kapalı ve sınırlı bir dizi sorun üzerine dikkatleri toplamak suretiyle bilim adamlarını doğanın herhangi bir parçasını başka türlü akla dahi gelemeyecek kadar derinlemesine ve ayrıntılı incelemeye zorlar*” (Kuhn, 2000: 53, 83). Paradigmanın yokluğunda, üzerine dikkatlerin toplanacağı ve bilimsel bir problem olarak konumlanan herhangi bir belirlenim söz konusu değildir: “*Paradigmanın varlığı çözümlenecek sorunu ortaya koyar*” (Kuhn, 2000: 85). Bunun da ötesinde, paradigma, bir görme biçimi olmakla birlikte aynı zamanda bir tür problem (Kuhn’un ifadesiyle bulmaca/yap-boz) çözüme biçimidir. Diğer bir deyişle, pozitivist bilim anlayışının modern bilim olarak adlandırdığı ve Bilimsel Devrime dayandırmakla birlikte evrensel kabul ettiği yöntem ve olgu tespiti, nesnellik ve rasyonalite belirlenimleri Kuhncu (ve dolayısıyla

konvansiyonalist) yorumu göre paradigmatik bir değişimin ürünüdür ve paradigma-görelidir.

Bilimin ayırıcı niteliği paradigmatik bir etkinlik olması ise ve eğer iki kültürden söz ediliyorsa, birinci kültürün (bilim kültürünün) epistemolojik dayanağı, beşeri disiplinlerden farklı olarak bir paradigmaya sahip olması ya da olabilmesidir. Her bilim dalının sırasıyla “olağan bilim öncesi dönem”, “olağan bilim dönemi” ve “bilimsel devrim” aşamalarından geçtiğini savlayan paradigma odaklı model, bilim dalı bir kez “olağan bilim dönemi”ne ulaştıktan sonra sonu olmayan bir “devrim-bunalım-olağan bilim dönemi” döngüsü ile geliştiğini ileri sürer. Bu döngüde bilimsel devrimler yoluyla bir olağan bilim döneminden bir diğerine geçiş Kuhncu anlamda ilerlemedir. Bilimsel ilerleme, bir paradigmanın krize (bunalım dönemine) girmiş selevinin yerini almasından başka bir şey değildir. Doğa üzerine birbirinden farklı birçok görüşün eş zamanlı olarak bir arada yer aldığı ve birbirleriyle yarıştıkları bir dönem olarak “olağan bilim öncesi dönem”de henüz bilimsel çalışmayı bütünüyle taşıyacak (ve belirleyecek) bir kuram söz konusu değildir. Baskın ve belirleyici bir kuramın yokluğunda, temel konularda bağdaşmayan her bir farklı yaklaşım kendisini “bilimsel” olarak ileri sürer. Zaman içerisinde bir kuram (yaklaşım), en az bir problemi, rakip bilimsel etkinlik tarzlarına bağlanmış olanları çevrelerinden koparıp kendilerine çekecek kadar başarı ile çözerek diğerlerine üstünlük sağlar ve başat konuma geçer. Bu kuram aynı zamanda da çeşitli birçok sorunun çözümünü, yeniden oluşacak bir topluluğun ilerideki çabalarına bırakacak kadar açık uçludur. Böylelikle, bu kuram, bilimsel etkinliği belirleyen ve sınırlayan bir çerçeve sunar. Buna karşın, Kuhn’un modeline göre beşeri disiplinler ya da bilim dışı etkinlikler sürekli bir “bilim-öncesi” dönem içerisinde yer alırlar. Bu orijinal modele göre, sosyal bilimlerde görülen/görülebilecek olan çoğul yapı (çok-paradigmallık) ya henüz olgunlaşmamış bir bilime işaretir³ ya da asla bilim olamayacak bir alandan söz edildiğinin göstergesidir.

Kuhncu model, daha sonra disiplinler matriks (*disciplinary matrix*) olarak adlandırılan (Kuhn, 2000: 246) kavramsallaştırma merkeze alınarak, yine Kuhn tarafından revize edilmiştir. Disipliner matriks dört öğeden (“simgesel genellemeler”, “modeller”, “değerler”, “arketipler

³ Bu bağlamdaki eleştiri, bilimsel devrimin ya da sosyal bilimlerin bütünsel ve tek tek disiplinler bazında “bilimselleşmesinin” Kuhn’un doğa bilimlerini model olarak ileri sürdüğü kadar çabuk gerçekleşmediği/gerçekleşmediği ve uzun bir döneme yayıldığı/yayılacağı yönündedir (Coğrafya özelinde bu eleştiri için bkz. Özgüç ve Tümertekin, 2012: 10).

olarak paradigmalardır”) oluşan bir ağdır ve paradigma örnek problem çözümü olarak bu öğelerden sadece biridir. Böylece, Kuhn’un paradigma terimini ilk kullanımıyla ikinci kullanımı arasında, paradigma teriminin makro anlamı ve mikro anlamı biçiminde ayrımlaştırılabilecek bir fark açığa çıkmaktadır.⁴ Genel belirlenimiyle bu dört öğede asgari bir uzlaşma, diğerlerindeki olası çoğulluğu “bilimsellik” ve belirli bir disiplin çatısı altında bir arada tutabilecek bir olanak doğurur.

Bu bağlamda çok-paradigmalı bir disiplin olarak coğrafya düşünüldüğünde, her bir paradigmayı bilimsel kılacak ve yine her birini coğrafya çatısı altında birleştirecek bir ortaklık arandığı görülmektedir. Çok-paradigmalılık olanaklı ise, herhangi bir paradigma, tüm alanın belirleyicisi olmaktan çıkarak, diğer paradigmaları -özellikle ilgili disiplinin tanımı bağlamında- mutlak dışlayıcı konumundan uzaklaşmakta, aynı disiplin içerisinde kalmak koşuluyla kapsamı-sınırlı bir paradigma olarak diğerlerinin yanında yerini almaktadır. Bu ortaklaşma, disiplinler matriksin modeller ve değerler öğeleri üzerinden görelî ve değişken bir biçimde kurulur. İki kültür tartışması bağlamında vurgulanması gereken nokta ise, bu çoğullaşmanın halen bilimsellik çatısına dâhil olma iddiası ile gerçekleştirilmekte olduğudur. Diğer bir deyişle, artık pozitivistin tekçi birleştiriciliği, bilimsellik standardı ya da aynı anlama gelecek şekilde birinci kültüre dâhil olma koşulu olmaktan çıkartılırken, çoğulluk (çok-paradigmalılık) sosyal bilimlerin olağan modeli olarak “tespit edilmekte” ve bununla birlikte bilimsellik ideali korunmaktadır. Ana hatlarıyla bu şekilde belirlenmiş olan bilgi-kuramsal çerçeve, bu metnin son bölümünde uygunluğu gösterilerek konumlanacaktır. Çok-paradigmalılığı olanaklı kılmak ve bilimsellik idealini korumak konusunda, makro düzeyde Karl Popper’in, Imre Lakatos’un ve Roy Bhaskar’ın modelleri tartışma dâhilinde olsa da, bu çalışmada bilgi-kuramsal çerçeveyi sınırlandırmak ve terimsel akrabalık ve kökensellik bağlamında tartışmanın ilk versiyonundan başlamak adına bu modeller çerçeve-dışı bırakılmaktadır. Bu çerçeve dâhilinde Snow’un *İki Kültürü* ve Wallerstein’in tartışmaya katkıları bu gösterge (çok-paradigmalılık) üzerinden değerlendirilebileceği gibi, Kuhncu çerçeveyi de bu tartışma üzerinden yeniden ele alabilmek mümkün hale gelmektedir. Coğrafya disiplini bu tartışmanın her iki boyutu için de zemin sağlayabilme konusunda güçlü bir adaydır.

⁴ Bununla birlikte *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*’nın ilk baskısında merkezi öneme sahip olan paradigma teriminin tanımının net olarak verilmediği ve hatta terimin “yirmi birden fazla farklı anlamda kullanıldığı” yönünde bir eleştiri (Masterman, 1992). de söz konusudur.

3. “İki Kültür” ve Sosyal Bilimler

1959 yılında Snow’un ortaya attığı “İki Kültür” kavramı, kökeninde doğa bilimcileri ile “edebi entelektüeller” (beşeri disiplinlerin mensupları) arasındaki epistemolojik kopuşu ve birbirlerine karşı duydukları derin şüpheyi ve anlayışsızlığı ifade etmektedir. Bu kopuş, 19. yüzyılın bir ürünü olduğu denli, 17. yüzyılda başlayan bir sürecin de sonucudur. Bu süreçte, bir tür üst başlık ve adlandırma olarak halen “doğa felsefesi” çatısı kullanılıyor olsa da (*Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*), bugünkü anlamıyla doğa bilimleri (özelde ise Newton Fiziği) “gerçek bilginin standartlarını koyan bir başarı” olarak kendisini göstermiş ve sürecin sonunda genel bilim/bilgi imgesini oluşturur hale gelmiştir. Bilgi üretimi konusunda başarı kazanmış ve bu başarıyla sınanabilirliği, buna bağlı olarak fenomenlere/olgulara gönderimli ve öngörü gücüne sahip (kestirimli) olmayı standart olarak koyan bir çalışma biçiminin (yöntemin) olanaklı tüm bilgi alanlarına uygulanması ya da bunun denenmesi olağan görülmelidir. Çünkü söz konusu olan bu standartları sağlayarak hedeflerine ulaşmak anlamında başarılı olmuş yöntemin epistemolojik otoritesinin doğal yayılımıdır. Bilimin ya da meşru bilginin genel kavranışı olarak tanımlanabilecek bilim/bilgi imgesinin oluşumunun merkezinde Newton Fiziğini model alan doğa bilimlerinin bulunması, bu çalışmaların epistemolojik bir otorite haline gelmelerinin yanı sıra, doğa biliminin kültürel bir otorite kurmasına da neden olmuştur. Temeldeki epistemolojik otoriteyle birlikte, “on sekizinci yüzyıl Aydınlanma döneminde ‘ahlak bilimlerinin Newton’ı’ olma özleminin tekrar ortaya çıkması, yalnızca gök mekaniğinin değil, aynı zamanda daha genel olarak ‘deney yöntemi’nin de prestijine tanıklık eder” (Collini, 2010: 5). Bu prestij, sosyal gerçekliğe (insan dünyasına) ilişkin araştırmanın doğayı anlama çabasının kesintisiz bir devamı olduğu kabulünü kendiliğinden doğurmuştur. Bu bağlamda, 18. yüzyılda bu yayılıma karşı gelişen Romantik tepki, bu bilgi anlayışının oluşturmaya başladığı kurumsal yapıya yönelik değil, bilinebilirlik konusundaki indirgemeci tutuma karşı yine bir tür epistemolojik tepkidir. Oysa 19. yüzyılda bugünkü anlamlarıyla “bilim” (science) ve “bilim insanı” (scientist) terimlerinin tedavüle çıkması bir kurumsallaşmanın ve bir tür meslek bilincinin göstergesi konumundadır. Bu yüzyılda, Snow’un ifadeleriyle, “bilimsel kültür sadece düşünsel anlamda değil antropolojik anlamda da gerçekten bir kültürdür” ve aralarında kültüre mensubiyetlerinden dolayı “ortak tavırlar, ortak standartlar ve davranış modelleri, ortak yaklaşımlar ve varsayımlar” bulunan bilim insanlarının paylaştıkları bu ortaklıklar (kültür) “öbür zihinsel modelleri, örneğin din, siyaset ya da sınıf kaynaklı

zihinsel modelleri çapraz keser” (Snow, 2010: 99).

Bilim-dışı aidiyetleri ne olursa olsun, bilimselliği belirleyen standartları, yaklaşımları ve varsayımları, üzerlerine düşünmeksizin her tür problem alanına uygulama eğilimi gösteren ve bu standartlar, yaklaşımlar ve varsayımlar temelinde tepki veren bilim kültürü mensuplarının bu ortaklaşmalarının karşısında Snow’un “edebi entelektüeller” olarak adlandırdığı ikinci kültür yer almaktadır. Bu kültür, “geleneksel kültür” olarak felsefe ve edebiyat (ve güzel sanatlar) temelli olmak üzere beşeri disiplinler olarak bölünürken, hakikatin/gerçekliğin analitik biçimde parçalarına bölünerek, kontrollü deneyler yapılarak, nicelleştirilerek kavranamayacağını savunmuştur. Diğer bir deyişle, ikinci kültür, insanlığın karşı karşıya kaldığı (bir kısmı varoluşsal problemler olmak üzere) problemlerin bilimsel bir kavrayış biçimini esas alan yöntemlerle çözülemeyeceği savunusu çevresinde var olmaktadır. Daha sonra ikinci kültür adını alan ve sınırları daralan bu geleneksel kültür 19. yüzyıla dek hâkim konumdayken, bilim kültürü bu yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamış, fakat Snow’un ‘İki Kültür’ kavramsallaştırmasını kullandığı 1959 yılında dahi İngiltere’de hâkim konuma gelememiştir. Bu tespit kitleler bazında geçerli olsa da, bilgi yapıları bağlamında, yani epistemolojik olarak bakıldığında geçersizdir. Yukarıda da değinildiği gibi, ikinci kültür artık (Anglo-Sakson Dünyada) savunma konumundadır.⁵ Söz konusu bilgi üretimi olduğunda, daha da temelde, meşru bilginin tanımlanması/belirlenmesi olduğunda, ifade edildiği üzere modern bilimin “başarı” sı standart koyucu bir niteliğe 19. yüzyılda ulaşmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısı da büyük oranda bu standartların pekiştirilmesi üzerine yapılmış çalışmaların dönemidir.

Kurumsal akademik yapılanma bu bağlamda bilim kültürünü yansıtır bir dönüşüm yaşamıştır. 18. yüzyılın yekpare felsefe fakülteleri, doğa bilimlerinin uzmanlaşmaya ve derinleşmeye yönelik olgu alanı çözümlenmeleriyle paralel biçimde bölümlere, kürsülere, anabilim dallarına ayrılmıştır. Bu ayrışmanın temelinde, “*evrenselleştirici-bölümlere ayırıcı (universalizing-sectorializing)*” düşünce olarak adlandırılan epistemolojik çerçevenin “*gerçek dünyadaki ayrı, birbirine paralel süreçleri yansıtan bilginin farklı ‘bölümleri’ için ayrı, birbirine paralel yollar olduğu*” yönlü ikinci öncülü etkilidir. Wallerstein’in ifadeleriyle,

⁵ Richard E. Lee ve Immanuel Wallerstein’a (2007: 13) göre, ikinci kültür savunma durumuna geçmemiş, bunun da ötesinde modern bilgi anlayışının bir sonucu olarak savunma amacıyla oluşturulmuştur.

18. yüzyılda felsefe, ahlaki iktisat, siyasi iktisat terimlerinin hepsi, kapsayıcı ve örtüşen (yani hepsi bir bilgi gövdesinin parçaları olan) betimleyici terimlerdi. 20. yüzyıla geldiğimizde ise iş değişmişti: Yalnızca “tarih”, “sosyal bilimlerden” adamakıllı farklı hale gelmekle kalmadı; “sosyal bilimler” de en az beş ayrı disipline bölündü: Antropoloji, iktisat, coğrafya, siyaset bilimi ve sosyoloji. Ayrılma sadece entelektüel değil, idari bir boyutta da kendini gösteriyordu. (...) Genel yasalar aradığımıza göre, gerçek dünyanın her bir bölümü için uygun yasaları bulmalıydık; bu yasalar biçimsel olarak paralel olsa bile, esas olarak ayırdı ve ayırt edilebilirdi. İdiografik versiyonu savunanlar ise, sadece bu önermeyi değiştirdiler: Genel yasalar olanaksız olduğuna göre, betimlemelerimizi dar bir şekilde dolaysız bilgi alanlarıyla sınırlandırmalıyız. Bu yaklaşım yalnızca bilginin “bölümlere ayrılması”na değil, her bir disiplinin içinde, özellikle tarih ve etnografyada, aşırı bir uzmanlaşmaya yol açtı (2013b: 197).

Akademideki bu dönüşümün yansımaları, 19. yüzyılın sonlarında bilim dünyasının en saygın ve bilinen dergilerinden biri olan *Philosophical Magazine*'in başlangıçta bütün bilimleri kapsarken, yüzyılın sonlarında fizik içerikli bir dergiye dönüşmesinde, *The Zoologist* ve *Nature* gibi dergilerin içeriklerinin, konuyla ilgilenen amatörlerin veya halkın genelinin tartışmaların entelektüel bağlamına giremeyeceği denli incelmesinde görülür. 18. yüzyılda olası uzmanlaşma öncelikle özel hamilere bağlıyken, 19. yüzyılda araştırma, öğretim ve öğrenim bütünlüğünü bünyesinde taşıyan, uzmanlık alanlarına ayrılmış üniversiteler başat konumdadır. Bu konum, belli bir kuruma değil, öncelikle belli bir disipline bağlılığın önem kazandığı “profesörlük”ün ortaya çıkmasının zeminidir⁶ (Mielants, 2007: 56-58). Bu ayrışmayla birlikte açığa çıkan uzmanlaşmaya da bağlı olarak, örneğin biyologlarla parçacık fizikçileri arasında karşılıklı olarak birbirlerinin olgu alanlarına ve kuramlarına ilişkin bir tür bulanıklık bulunsa da birbirlerinin bilimselliğinden çoğu zaman kuşkuya düşmedikleri gözlemlenir. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi, paylaştıkları ortak standartlar ve varsayımlar zihinsel modelleri; örneğin din, siyaset ya da sınıf kaynaklı zihinsel modelleri çapraz kestiği gibi, çoğu zaman uzmanlık alanlarını da çapraz kesmektedir. Beşeri disiplinler, “bilgi üretimi”nin paydaşı olmaya talip olmadıkları sürece, bilim

⁶ Böylece, Kant'ın bir ‘şair profesörü’ olabilirken pedagoji, antropoloji, doğal hukuk, felsefe, coğrafya, matematik ve astronomi derslerinin yanı sıra beşeri disiplinlerin tüm alanlarında dersler verebildiği dönem sona ermiştir.

kültürünün çapraz kestiği modellerden biri ya da birkaçı konumunda meşru varlıklarını sürdürebilirken, açığa çıkacak tartışma, Snow'un da bir parçası olduğu ve sıklıkla değindiği gibi, genelde bu modellerin eğitim sistemi içerisindeki yeri ve yoğunluğu üzerine olmaktadır.

Tam bu noktada, Snow'un 1959 yılındaki konferansında sadece işaret ettiği (2010: 98), bir tür arafta kalmış üçüncü kültür olarak sosyal bilimleri kapsayan üç kültür kavrayışı, tartışmanın sarkacını bir kez daha epistemolojiye yönlendirir ve birinci kültürün verili, eleştiriden uzak tutulmuş standartlarını ve varsayımlarını epistemolojik zeminde tartışmaya dahil eder. Çünkü, Snow'un "İki Kültür" kavramsallaştırması ile açığa çıkardığı temel sorunların tespitinin ve bu sorunlarla ilişkili yakın ve açık tehlikelere dair çözüm önerisinin bilgi ve bilimsellik bağlamındaki statüsü, onu, sosyal bilimlerin konumu probleminde dâhil etmektedir. Eğer Snow'un tespitleri ve çözüm önerileri beşeri disiplinler içerisinde gerçekleştirilmiş bir etkinliğin ürünüyse, bu ürün epistemolojik olarak meşru bilgi alanının dışında kalmak durumundadır. Diğer taraftan, bu tespitler ve çözüm önerileri bilim alanı içerisinde üretilmiş "meşru" bilgi statüsündeyse, konusu itibarıyla sosyal bilimler dâhilinde üretilmiş bir bilgi olmak durumundadır. Ancak belirtildiği üzere, sosyal bilimlerin konumu bir tür iki kutup arasında kalmışlıktır. Diğer bir deyişle, "İki Kültür" kavramsallaştırmasının açığa çıktığı dönemde (ve günümüzde) sosyal bilimlerin bu iki epistemolojik kutup arasında aidiyeti ve konumlanması netleşmemiştir. Wallerstein'in ifadeleriyle, sosyal bilimler "zıt yönlerde doğru dörtnala koşan iki ata bağlanmış insan gibi" dir (Wallerstein, 2013: 27).

Snow, 1959 *Rede Konferansı*'ndan dört yıl sonraki değerlendirmesinde "üçüncü kültür"e bu kez açık bir göndermede bulunur. O, "karmaşık bir torba" gibi görünen, insanların nasıl yaşamış ve yaşamakta olduklarıyla, "efsanelerle değil olgularla" ilgilenen ve büyük sorunlara yaklaşırken birbirleriyle tam olarak anlaşamaları da bir tür "aile benzerliği" gösteren toplumsal tarih, sosyoloji, demografi, siyaset bilimi, iktisat, kamu yönetimi, psikoloji gibi "toplumsal sanatlar"da bir "üçüncü kültür haline gelmekte olan şeyin gelişmekte olduğu"nu gözlemlemiştir. Snow, bu kültürün hâlihazırda var olduğundan söz etmek için erken olduğunu belirtse de, bu kültürün "sırf kendi işini yapabilmek için bile olsa, bilimsel kültüre aşına olmak zorunda" olduğunu da ekler (2010: 169, 170). Bu yaklaşım "bilim" teriminin sadece fizik ya da doğa bilimine gönderimli olarak kullanıldığı (genel anlamda bu yönde bir dil alışkanlığının

yerleştigi) bir ortamda bu aşinalığın niteliğini belirsiz bırakır. 18. ve 19. yüzyıllarda doğa biliminin, adı üzerine bile anlaşılamayan alternatifinin (sanat, insan bilimi, edebiyat (*letters*), felsefe, kültür, *Geisteswissenschaften* vb.) iç tutarlılıktan yoksunluğu ve “*pratik yarar sağlamaktaki görünür zayıflığı*” göz önüne alındığında, bilim adını almaya talip olan sosyal bilimlerin (üçüncü kültürün) olanaklılığı sorunu belirli bir dönüşüme uğrar. Bu, Snowcu anlamda “kültürel” fakat özünde epistemolojik sorun, meşru bilgi konusundaki epistemolojik mücadelede toplumsal gerçekliğe ilişkin bilgiyi kimin denetleyeceği konusunda verilen ve “*modern devletin kararlarını dayandırabileceği daha kesin bilgiye duyduğu gereksinim*”le motive edilen bir mücadelenin parçasına dönüşür (Gulbenkian Komisyonu, 2012: 15).

Bu mücadelenin bir parçası olarak, toplumsal gerçekliğe ilişkin bilginin kim tarafından ve nasıl denetleneceği ve buna bağlı olarak da bu alanda meşru bilginin epistemolojik/metodolojik standardının ne olacağı sorununun çözümü için doğa bilimleri model olarak alınmıştır. Bu model alış hem nomotetik sosyal bilimlerin temelini sağlamış hem de genel bilim kavrayışını büyük ölçüde biçimlendirmiştir. Çünkü hedeflenen niteliklere sahip bilgi bu alanda üretilmektedir ve hatta toplumsal gerçekliğe ilişkin böylesi bir hedefin belirlenmesinin temel nedeni de bu alanın kendisidir. Doğa bilimlerinin gösterdiği başarının nedenini ortaya çıkarabilmek amacıyla 19. yüzyılda geleneksel epistemolojiden kendisini ayırıştırarak bilimi anlama ve açıklama çalışmalarının öncüsü olarak pozitivistimin aynı zamanda pozitif aşamanın/bilimsel devrimin tamamlayıcısı olarak “sosyal fizik”in kurulmasını hedeflemesi bu anlamda tesadüfî değildir.

Durumun tesadüfî olmadığını gösterir tespitler şöyledir: Bilimi ve bilimsel düşüncüyü konu edinen ve kendisini spekülâtif epistemolojiden ayırıştırarak pozitivistimin, hem amaçlar açısından işlevsiz kalacağı hem de spekülasyona kapı aralayacağı için eleştirel bir yönelim içermeden doğrudan verili olanı (Newton fiziğini) çözümleyerek bilimin/bilimselliğin temel bilgi kuramsal modelini elde ettiği savı ağırlıklı olarak kabul gördü. “Bilgi kuramsal” olarak temel doğa bilimi modelinin ortaya çıkarılması ve ardından da bu modelin olanaklı alanlarda bilimsel bilgi üretmek için kullanılmasını sağlamayı amaçlayan pozitivistim, beşeri disiplinlerden ayrılan sosyal bilimlerin ayrışma gerekçesini ve ölçütünü (modelini) sağladığı için, bilimsel olma iddiasındaki her disiplin öncelikle pozitivist modeli ithal etmek ya da kendi kurucu “paradigması” olarak benimsemek durumunda kaldı. Dolayısıyla, pozitivist modelin önemli bir parçası olan

“bilimin -yöntemsel- birliği” düşünceci de sosyal bilim disiplinlerince benimsendi. İşte bu manzara ve ona içkin “birlik” düşünceci, eğer bir disiplin “bilim” adını alacaksa yöntemsel birliğe entegre olması gerektiği ve bundan ötürü de doğallıkla bilim kültürü içerisinde yer alacağı sonucunu/beklentisini açığa çıkarmaktadır. Çünkü pozitivist modele göre bilim disiplinleri arasındaki fark, olgu alanları arasındaki farka dayanmaktadır ki, bu fark aynı zamanda bilimsel çalışmanın kurumsal olarak kategorize edilmesinin/gruplanması (farklı bölümler/anabilim dalları vb.) belirleyicidir. Söz konusu olan tek bilimsel yöntemi farklı olgu alanlarına uygulamaktan ibarettir. Olgu alanının niteliklerine bağlı olarak yöntemde derece farkları görülebilse de, yöntemin esasları (modeli) standarttır ve bilimsellik için özseldir.

Onları (pozitivist-nomotetik sosyal bilimleri) ilgilendiren, insan davranışına yön verdiği düşünölen genel yasaları saptamaktı, incelenen olguları (tekil olaylar olarak değil) bir dizinin örnekleri olarak ele almaya ve çözümleme yapabilmek için insan gerçekliğini parçalara ayırmaya yatkındılar, dar anlamda bilimsel denilen yöntemler kullanmaktan yanaydılar (örneğin teoriden türetilen hipotezlerin bilimsel yollarla elde edilmiş, tercihen nicel verilerle kanıtlanmasını bekleniyordu), sistemli olarak elde edilmiş (örneğin alan araştırması verileri) kanıtları ve kontrollü gözlemleri, şu ya da bu yolla bulunmuş metinlere ve başka rastgele elde edilmiş kaynaklara tercih ediyorlardı (Gulbenkian Komisyonu, 2012: 35, 36).

Bilimselleşmenin koşulu olarak pozitivist-nomotetik modelin benimsenmesi ve disiplinler çalışmaları bu modele uygun biçimde gerçekleştirmenin bir koşul haline gelmesi, kuramsallaşamayan, yasalı bilme ve yasalara dayalı açıklama yapabilmeyi başaramayan disiplinleri kendiliğinden bilimden uzaklaştıran bir ayrıç yaratır. Epistemolojik ana akımı pozitivism olmayan disiplinlerin bilim-dışı bırakılması, başta tarih olmak üzere idiografik yönelimli disiplinleri beşeri disiplinler kanadına dâhil etmektedir. Buna karşın, bu disiplinler hem bilimin meşru bilgi üreten tek etkinlik olarak kavranmasına bağlı epistemolojik otoritesine ortak olmak hem de bu otoriteye bağlı biçimde örgütlenen akademik kurumsallaşmadaki yerini meşrulaştırmak için bilimsellik çatısı altında yer alma hedefinden vazgeçemezler. Bu durum, tarih ve coğrafya disiplinleri açısından bilimsel devrim sonrası için epistemolojik bir gereklilik olduğu denli, 19. yüzyıl bilim imgesine bağlı olarak bilimselliğe/bilim cemaatine dâhil olmaya yönelik “kültürel” bir hedeftir.

Bu hedefe ulaşabilmek için pozitivistizmin özsel parçası olan kuramsallaşma hedefinden/ölçütünden uzak durarak bir tür empirik veri koleksiyonuyla yetinmek olası bir bilim/bilim-dışı sarkacından kaçınmanın yolu olarak görülmüştür. Bu, pozitivistizmin olgudan kopmama ve kuramsallaşma hedeflerinden ilkinin koruyarak ikincisini askıya almaktır. Bu bağlamda, idiografik model, olgu alanının kuramsallaşmaya izin vermediği gerekçesiyle, olanı olduğu gibi tümüyle empirik gözlem temelinde betimlediğinde, olgudan kopmama ilkesiyle pozitivistizme, dolayısıyla “bilimselliğe” yakınlaşır. Pozitivist kuramsallaşma idealinin temelinde yatan “yasayı” ve “ilk durumu” bilmenin, sonradan sistemin nasıl hareket edeceğini öngörmek için yeter koşul ve bunun bilimsellik için gerek koşul olduğu kabulüne karşın, olgu alanının (olgunun) biricikliği/özgüllüğü durumunda sadece “durumu” empirik olarak bilmekle yetinilebileceği düşünülür. Sosyal bilimler alanına bu yakınlık üzerinden dâhil olan idiografik yönelimli alt dallar ya da çalışmalar, Snow’un ifade ettiği “bilimsel kültüre aşinalık”ı böylece sağlarlar.

Pozitivist yönelim “bilimsellik” sözcüğünün içeriğini tümüyle dolduracak denli güçlendiğinde, bu aşinalık kırılğan bir hal alır. Öyle ki, *Methodenstreit*’in özünü oluşturan “özel türden bir karşıtlık” olarak nomotetik/idiografik karşıtlığı, rahatlıkla sosyal bilimleri “bilim” ile beşeri disiplinler arasında bölecek bir niteliğe dönüşebilmektedir. İdiografik yaklaşımın olgulara sıkı sıkıya bağlı kalan yönelimi ile pozitivistizmin olgulardan kopmama ilkesi arasındaki paralelliğin epistemolojik temeli, her iki yaklaşımın da empirizme dayanmasındadır.⁷ Felsefi anlamda sonuna dek tutarlı bir biçimde savunulan empirizm, duyumsanabilir olanın ardına geçen nedensel açıklamaları meşru bilgi alanının dışına atar. Çünkü katı doğrulanabilirlik ancak ve ancak doğrudan deneyime gönderme yapan ifadeler için olanaklıdır ve bu ifadelerin gönderimde bulunduğu deneyimin konusu (ontolojik temel) duyularla tecrübe edilen şeylerdir (olgulardır). Empirik bir koleksiyon olarak toplanmış olan verilerin kendiliğinden, tümevarımsal olarak -olanaklıysa- kuramı doğruracağı, değilse gerçekliğin tasviri olarak meşru bilgi sınırları içerisinde işlev göreceği kabulü, ontolojik temeli olgu, epistemolojik yönelimi empirizm olan tüm yaklaşımların olanaklı ortak sonuçlarından biridir.

⁷ Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde üzerinde durulacak olan idiografik-bölgeselci yaklaşım üzerine Yves Lacoste’un ifadeleri idiografik yaklaşımla pozitivist yaklaşım arasındaki keşişimi belirginleştirir niteliktedir: “Her bölge, (bir seçimin sonucu olarak değil de) su götürmez bir veri olarak düşünüldüğü için, görüldüğü kadarıyla yapılabilecek tek şey, onu çevresindeki topraklardan farklı kılan bazı özelliklerle donanmış bu mekân parçasını **gözlemlemektir**. Buna göre, yapılabilecek tek şey, *Doğa’nın büyük açık kitabını okumaktır*” (Lacoste, 2014: 93 [vurgular bana aitt]).

19. yüzyılda bu ortaklık daha önce kurumsallaşma üzerinden değinilen “evrenselleştirici-bölgümlere ayırıcı (Universalizing-sectorializing) düşüncenin” epistemolojik zaferi olarak da anılmaktadır.

Bu düşüncenin özünü oluşturan çift öncül şöyle tespit edilmektedir: Bilgiye giden yol tikelle başlar ve soyut olanla sona erer (evrenselleştirici düşünce). İkinci öncül, gerçek dünyadaki ayrı, birbirine paralel süreçleri yansıtan bilginin farklı “bölümleri” için ayrı, birbirine paralel yollar olduğudur (bölümlere ayırıcı düşünce). Evrenselleştirici düşüncenin görünüşte karşıt, yapısal olarak ise paralel iki biçimi tanımlanır. Empirik gerçekliğin betimlenmesi ile başlayan ve tümevarım yoluyla bütün zaman ve mekânlarda geçerli soyut yasalara ulaşan ve modern sosyal bilimin ideolojisi olarak da adlandırılan yol bu biçimlerden biridir. Diğerisi ise, empirik gerçekliğin betimlenmesiyle başlayan ve orada duran, “herhangi bir şekilde betimlemenin ötesine geçme ihtimalini az ya da çok şiddetle yadsıyan” biçimdir.⁸ Bu ikinci biçim, spekülasyonla özdeşleştiği betimleme-ötesinden uzak durduğu ölçüde yarı-pozitivisttir. Fakat olgu alanının doğasına atfedilse de, empirik veri koleksiyonunun bir kuramı doğurmaması/doğuramaması, pozitivizmin içerisinde özleştiği bilimsel kültüre aşinalıkta bir direnç yaratmaya başlar. Bu direnç ortaya çıktığında (görünür olduğunda), empirizm üzerinden kurulan akrabalık ilişkisiyle 19. yüzyıl ve sonrasında fakültelere sosyal bilimler ayağından dâhil olan kimi disiplinler bir ayrışma daha yaşamıştır. Wallerstein’in ifadeleriyle,

Methodenstreit’in sahte yırtıcılığı, (...) bir kümesi nomotetik (ve bilimsel), diğer kümesi ise idiografik (bu yüzden, jargondaki ismiyle “beşeri”) olarak kabul edilen tarihsel sosyal bilimlerin kompartımanlara ayrılmasını da pekiştirdi. Sonuç olarak, yalnızca “disiplinler” şeklinde bir bölünme meydana gelmiş olmakla kalmadı; bu “disiplinler” iki ayrı “fakülte” halinde -sosyal bilimler ve beşeri incelemeler- gruplandırılmış oldu. Böylelikle, belki biraz eksik bir biçimde olsa da, neredeyse her yerde ilave bir kurumsallaşma daha meydana geldi (2013b: 105).

⁸ “Bu ikinci biçim, bütün tikellerin eşit olması anlamında ‘evrenselleştirici’ydi”. Wallerstein’a göre, ilk yolun 19. yüzyıldaki anavatanı Britanya iken, ikinci yol tarihin ve antropolojinin ‘ideolojisi’ haline dönüşmüş ve yoğunluklu olarak Kıta-Avrupası’nda ve özellikle Almanya’da kendisini göstermiştir (Wallerstein, 2013b: 196, 197). Bu tespit üzerinden diğer sosyal bilim disiplinlerinin hangi ekole yakın olduklarının izi, ilgili disiplinin ya da çalışmaların Anglo-Sakson ya da Kıta-Avrupası geleneklerinin hangisiyle yoğun etkileşime girdiği üzerinden sürülebilir.

Sosyal bilimlerin nomotetik ve idiografik kanatlara ayrılmasıyla birlikte birbirleriyle empirizm/olgudan kopmama temelinde kurdukları zayıf bağ, nomotetizm bağlamında bilim felsefesinin içkin evrimi ve bilim incelemelerine eklenen bilim sosyolojisinin dışsalıcı baskısıyla yeni bir boyut kazanır. Bilim felsefesi içerisinde “kuramın önceliği” yaklaşımının güçlenmesi ve önsel belirlenimler, tanımlamalar, kuramsal/kavramsal sınırlandırmalar olmaksızın “olgu”nun görünür olamayacağı ve buna bağlı olarak olgudan kurama doğru değil de, kuramdan olguya doğru gidildiği savının odak noktası haline gelmesi pozitvizmin temellerini sarsar niteliktedir. Nitekim bu durum, bilimselleşmenin ya da bilim kültürüne dâhil olmanın gerek koşulu olarak pozitvizmi benimseyen ve bunun da ötesinde kurucu model olarak eleştirelilikten uzak biçimde kabul eden sosyal bilimlere doğrudan etkiledi. Bu bağlamda, sosyal bilimlerde içerisindedir nomotetik yönelimin kuram vurgusu korunurken, daha önce ham veriler olarak görünen empirik verilerin dahi “embriyonik” bir kuramca “görünür” kılındığı kabulü, sorunu kuramsallaşabilme ekseninden, nesnellüğün sorunsallaştığı bir ortamda gerçekliği farklı görme biçimleri olarak anlamı genişletilmiş kuramlar arasında bilimsellik ölçütünün nasıl tesis edilebileceği tartışmasına kaydırır. Bu durumda, olgu alanının kuramsallaşmaya izin vermediği gerekçesiyle olgudan kopmama ilkesi gereği detaylı betimlemelerle yetinen idiografik yönelimin “olgu” belirlenimlerinin de bu tür bir “embriyonik” kuramı örtük olarak içerdiği fikri kendiliğinden açığa çıkar. O halde, sosyal bilimlerde içerisindedir nomotetik/idiografik bölünmesi ve buna bağlı olarak da bilim disiplinleri ve beşeri disiplinler arasında kalan sosyal bilimlerin salınımı artık iki kutup arasında değil, farklı “paradigmalar” (önsel görme biçimleri) arasındadır. Böylece sorun, iki kültürden hangisine dâhil olunduğu ya da olunması gerektiği değil, çok-paradigmalı bir yapıda paradigmalar arası farkın hangi ölçütlerle belirleneceği ve çok-paradigmalı biraradalığın tek çatı altında olanaklı olup olamayacağı tartışmasına evrilmektedir. Tek çatının (genel olarak “bilim”in, özel olarak tek tek disiplinlerin birliğinin) olanağının tartışılması ise bir tür tanımlama ve sınırlama problemi ile yüzleşmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu tür tanımlama sorunlarında her zaman olduğu üzere, bazı faaliyetleri “bilim”, diğerlerini de “bilim-değil” diye ayırmayı hangi amaçlarla istediğimize dikkat etmemiz gerekir. Bilimselliğin en şaşılağan zamanları olan on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, bu, başvurdukları yöntemlerle bize ‘gerçek’ bilgiyi sunan araştırmaları sunmayanlardan ayırt etmek anlamına gelebilirdi. Birçok bilim adamı

kendi pratiklerinde üstü kapalı olarak bu varsayımı onaylamaya devam ediyor ve ara sıra kendini bilimin sözcülüğüne adayan biri çıkıp bunu en küstahça emperyalist biçimiyle dile getiriyor. Ama bu tür kendinden emin, at gözlüğü takmış pozitivizm bir zamanlar sahip olduğu kültürel otoritenin keyfini artık çıkartamayabilir; farklı düşünsel araştırma biçimlerinin bize çok çeşitli bilgi ve anlayış türleri sundukları ve bunların hiçbirinin tüm diğerlerinin uymaya çalışması gereken asli modeli oluşturmadığı artık geniş kesimlerce kabul ediliyor (Collini, 2010: 51, 52).

Bu tespit ışığında, bilim kültürü içerisinde yer alan ya da alma iddiasında olan disiplinlerin durumu ele alındığında, pozitivist modele de uygun bir biçimde gittikçe daha fazla uzmanlaşan ve buna bağlı olarak da alt-disiplinler oluşturan çalışmaların artış gösterdiği görülmektedir. Bu duruma eklenen ikinci gelişme, disiplinler-arası çalışmalarda görülen artıştır. Alt-disiplinlerin farklı paradigmlar olarak kendilerini göstermeye başlamaları (alt-disiplinlerin farklı paradigmlara bağlanmadan da ayrışması mümkündür), birbirleriyle olan ilişkilerinin tek bir disiplin adıyla sağlanabilmesini sorunsallaştırırken, disiplinler-arası çalışma pratiği, çalışmanın ürününün eklektik olmaktan uzaklaştığı ölçüde “disiplinler-arası”nı olanaklı kılan sınırları ve katılığı sorunsallaştırmaktadır. Böylece, uzmanlaşma ve işbirliği üzerinden pozitivist modele ve bu modelin merkezi rol oynadığı birinci kültür anlayışına uygun görünen ve halen bu çerçevede açıklanmaya çalışılan fiili bilim pratiği ve örgütlenmesi, 20. yüzyılın son çeyreği itibariyle epistemolojik olarak pozitivistin öngöremediği ve modeline dâhil edemeyeceği bir “gerçeklik” olarak bilim felsefesinin (ve genel olarak bilim çalışmalarının) karşısına çıkmaktadır. Öyle ki, ancak az sayıda disiplin olduğunda anlamlı ve net biçimde tespit edilebilir olan “*ayrı disiplinler*” fikri, disiplin ve alt-disiplin sayıları arttıkça, “*en fazla, çeşitli araştırmacıları geçici olarak bir araya getiren akademik faaliyet alanları*” fikrine evrilmektedir (Wallerstein, 2013: 207). Diğer bir deyişle, bir disiplinden söz edildiğinde nereden başlanacağı ve nerede durulacağı belirsizleşmektedir. Ancak başta akademik örgütlenmenin kurumsal yapısı olmak üzere, sosyal bilimlerin epistemolojik modellemesinin doğrudan ya da dolaylı sonuçları halen “geçiciliği” değil, kalıcılığı ve sabit sınırları varsaymaktadır.

Bu tablo karşısında, bilimin epistemolojik, kurumsal ve tarihsel modellemesini yapmaya çalışan girişimlerin önünde üç senaryo bulunduğu öngörülmektedir: (1) Bir gün gelip de, sosyal bilimler kendi

ağırlığından çökene dek, örgütsel (kurumsal) yapının yamalarla ve sınırlara bağlı bilim insanları arasındaki “dostça düşmanlık” (friendly hostile) durumunun sürdürülmesine devam edilmesi. (2) sosyal bilimlerin yeniden düzenlenmesi için bir *deux ex machina* olarak dışsal müdahalelerin beklenmesi ki, bu müdahil rolü için adayların genelde bürokratlardan çıktığının hatırlanması gerekir. Bu tarz müdahalenin temel motivasyonu ise genelde “masrafların düşürülmesi”dir. (3) sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması için mevcut duruma ve tarihsel gelişime uygun bir modellemenin bizzat sosyal bilimciler tarafından yapılması (Wallerstein, 2013: 207, 208). Son senaryo için gereken modelleme, güncel tartışmalar ve iki kültür-sosyal bilimler ilişkisi bağlamında çok-paradigmallığın birliğinin nasıl sağlanabileceği sorusu çevresinde biçimlenmektedir. Bu birliğin sağlanabileceği gösterilebilirse yeni bir örgütlenme biçiminin de olanağı doğacaktır. İşte bu bağlamda, “(...) artık sosyal bilimlerin doğa ve insan bilimlerinin oluşturduğu iki hasım klan arasında parçalanmış zavallı bir akraba konumunda olmadığı; tersine, belki de onları barıştırmak gücüne sosyal bilimlerin sahip olduğunu söylemek mümkündür” (Gulbenkian Komisyonu, 2012: 67).

4. Sosyal Bilim Olarak Coğrafya

Sosyal bilimlerin 1789 sonrası kuruluş döneminde coğrafyanın sosyal bilim kanadının disiplinde bir odak olarak güçlenmesi ve tek kültürlü coğrafya çatısı altında fiziki coğrafya ile olan “aynılık” ve “farklılık” ilişkisinin problematik hale gelmesi görece olarak uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Bunun hem içsel hem de dışsal nedenleri söz konusudur. Dışsal neden, sosyal bilimlerin “başından beri Aydınlanma felsefesine ve modernleşme projesinin temel ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmış” olması ve tüm toplumsal kuramın esas olarak toplumsal değişim üzerine yoğunlaşırken nesnesini ilerleme, toplumsal boyutu da tarihsel zaman (ve ardışıklık) olarak belirlemiş olmasıdır (Işık, 1994: 10). Sosyal bilimler bu bağlamda mekâna yönelmedikleri için coğrafyaya “sosyal bilimselleşme” yönünde dışsal bir talepte bulunulmamıştır. Diğer taraftan Aydınlanma felsefesi ve modernleşmenin klasik epistemolojiden farklılaşan ilk bilgi kuramı olan pozitivist model, sosyal bilimler için hem kurucu çerçeve hem de bir bilimsellik ölçütü olarak işlev görürken, coğrafyanın sosyal kanadının bu modelle ancak 1950’lerde yüzleşme durumuna gelmiş olması ise bu disiplinin içsel tarihi ile ilgilidir. Pozitivist modelleme için olumsal bir

kategori olan mekâna⁹ odaklanmış bir tek kültür disiplininin bu modeli ithal etmekte gösterdiği gecikme temelde bir tutarlılık göstermektedir. “Dünyayı ve üzerinde yaşayanları tasvir etmek”ten “dünyayı üzerinde yaşayanlarla ilişkili olarak incelemek” biçimine dönüşüm, sosyal bilimlerin genelinde hâkim olan idiografik-nomotetik gerilimine bu bağlamda geç ulaşmıştır.¹⁰

Coğrafyanın sosyal bilim kanadında pozitivistin (sistematik coğrafyanın) bilinçli ilk savunusu Fred K. Schaefer’in “*Exceptionalism in Geography*” adlı çalışmasıdır ve 1953 tarihinde yayınlanmıştır. Bu çalışmayı düşünsel olarak izleyen David Harvey’in “*Explanation in Geography*” adlı eseri ise 1969 tarihlidir. Bununla birlikte, İki Kültür tartışmasında merkezi bir öneme sahip olan “kurumsallaşma” olgusu dikkate alındığında, üniversitede ilk coğrafya bölümünün 1874’de Almanya’da açılmış olduğu da belirtilmelidir. Bu nedenle, İki Kültür bağlamında coğrafya özelindeki tartışmanın izi “coğrafyanın uzak geçmişi”nde değil, bilim felsefesiyle paralel bir biçimde 19. yüzyıl ve sonrasındaki gelişmelerde aranmalıdır. İfade edildiği üzere, sosyal bilimlerin hem doğa bilimleriyle ilişkilerinde hem de içkin olarak açığa çıkan gerilimler coğrafyanın klasik döneminin sonlarında başlayarak, tüm bir modern dönemini kapsamış ve ancak çağdaş dönemde edimsel olarak açığa çıkmıştır. Bu da kökenden gelen tek kültürlü biraradalığın bilgi kuramsal boşluk durumunda dahi dirençli bir gelenek yaratabildiğinin göstergesidir. Bu dirence bağlı olarak coğrafya disiplininin sosyal bilimlerin temel tartışmalarına aktif katılımı (belki de kendisini bir sosyal bilim olarak konumlandır(a)mayacak biçimde tek kültürlü olarak “gördüğünden”) diğer disiplinlere görece olarak geç dönemdedir.

Bu sürecin ilk dönemine, yani 19. yüzyıl sonuna bakıldığında ise, coğrafya disiplininin bir “sosyal bilim” olmaktan çok, “fiziki coğrafyayla olan ilgisi nedeniyle yakın olduğu doğa bilimleriyle, beşeri coğrafya denilen (bir bakıma antropologların yaptığı) çevresel etkilere biraz daha ağırlık vererek

⁹ Bugünde gözlenen her bir noktanın (somut, tekil olgular ve ilişkiler) geçmişten geleceğe doğru akan bir çizgideki ardışıklık üzerinden kavranması yerine, her biri aynı anda varolan çok sayıda farklı çizginin birer parçası olabileceğine dair kavrayış ardışıklık yerine eşzamanlılığı (ve yanyanalığı) getirmektedir. Eşzamanlılık ile mekânın ilişkisi ise özselidir (Işık, 1994: 12, 13). Bu kapıdan coğrafyanın çağırılması eninde sonunda çok-paradigmallığı olanaklı kılacak bir bilgi kuramsal modellemeyi gerektirecektir. Çünkü çok yönlü bir mekânsal ontolojiyi kavrayabilecek bir epistemoloji (bilgi kuramı) olmaksızın bu kabul boşluğa düşmeye mahkûmdur. Bu çoğulluğu bir arada tutacak unsur üzerinden gelececek tartışma İki Kültür tartışmasına eklenilecektir.

¹⁰ Bu gecikmişliği ile coğrafyanın “modernitenin ötekilerinden biri” olarak konumlanması söz konusudur (Bu konuda bkz. Işık, 1994: 15).

yapmaktaydı) konuya ilgisi nedeniyle yakınlığı insan bilimleri arasındaki boşluğu doldurmayı amaç"ladı¹¹ (Gulbenkian Komisyonu, 2012: 31) görülmektedir. Buna karşın, aynı dönemde, sosyal gerçekliğe yönelik diğer disiplinlere bakıldığında nomotetik eğilimin (pozitivist yaklaşımın) disiplinlerin kurucu çalışmalarını oluşturduğu ve doğa bilimlerinin modelinin benimsemiş olduğu tespit edilmektedir. 19. ve 20. yüzyıllarda kurulan sosyal bilim disiplinleri, bilim adına talip oldukları ölçüde pozitivist (nomotivist) bir çerçeveye ve birinci kültürün bir parçası olma hedefiyle yola çıkarken, coğrafya disiplininin toplumsal/insani gerçekliğe olan yönelimi henüz ayrılmamış olsa da, idiografik ve beşeri disiplinlere daha yakın kalmıştır. Yves Lacoste'un tespitiyle, "en azından doğa bilimlerinin ve sosyal bilimlerin kavşak noktasında olması ve bu çok sayıda bilimden 'ödünc aldıklarının' sayısı itibarıyla bu disiplin, geniş epistemolojik tartışmaları teşvik etmeliydi; oysa coğrafyacılar 'soyut düşünceler' konusunda bir aldırma hali gösterdiler ve çoğu zaman 'basit zihniyet' ile gurur duydular" (2014: 101). Konu alanını "doğanın büyük açık kitabı" olarak gören ve meseleleri kuramsallaştırmaktan mümkün olduğunca uzak duran coğrafyacılar, 19. yüzyıl itibarıyla sosyal bilimlerin kurucu modeli olan pozitivistlikten uzak düşerken¹², pozitivistliğin olgulardan kopmamak ilkesini örtük olarak sahiplenmişlerdir.

Daha önce belirtildiği üzere, sosyal bilim disiplinlerinin kurucu motivasyonlarından biri olan sosyal değişmeyi ve düzeni açıklayabilme ve bu sayede öngörebilme ihtiyacının yönlendirdiği sürecin dinamikleri de coğrafyanın sosyal bilimleşmesini geciktirmiştir. Gulbenkian Raporu'nda bu durum şöyle ifade edilir:

(...) sosyal bilimlerde mekân ve yer konuları genellikle ihmal edildi. İlginin ilerleme ve sosyal değişimin örgütlenmesi politikalarına odaklanması, sosyal hayatın zaman boyutunu çok önemli kılarken, mekân boyutu belirsiz bir arafta unutuldu. Eğer belirleyici ve evrensel olan süreçler idiyse, mekân teorik olarak anlamsızlaşmaktaydı. Eğer süreçler tek ve tekrarlanamaz idiyse, o zaman mekân özgüllüğün sadece bir ögesi (genellikle de önemsiz bir ögesi) olmaktadır (2012: 31).

¹¹ Çeviride bazı değişiklikler yapılmıştır. Türkçe çeviride yer alan "fiziksel" yerine "fiziki", "insani" yerine "beşeri" sözcükleri tercih edilmiştir.

¹² Lacoste'un tespitinin bir diğer boyutu, onun ifadesiyle, "epistemoloji filozofları"nın da coğrafyaya ilgi göstermedikleri yönündedir ve bunun nedeni de coğrafyanın henüz "epistemolojik bir kopuş" yaşamamış olmasıdır (Lacoste, 2014: 104).

Sosyal olguların meydana geldiği ve “sadece orada olan” bir platform olarak ya da olgulara sınırlı etkide bulunan bir ortam olarak mekânın diğer disiplinlerde açıklamaya dâhil edilmemesi, böyle bir ihtiyacın açığa çıkışını geciktirmiştir. Sosyal gerçeklikte zamana yapılan vurgu bir disiplin olarak tarihin epistemolojik ve metodolojik olarak nomotetik/idiografik gerilimini 19. yüzyıldan itibaren yaşamasına neden olurken, mekânın ihmal edilmesi coğrafya disiplininde bu gerilimi örtük bırakmıştır. Bu gerilimin örtük kalmasında etkili olan bir diğer etken, 1920’li yıllara kadar coğrafi kavrayışta baskın olan ve insanı yeryüzünün bir ürünü olarak konumlandırarak, sosyal olanı (ve bir bütün olarak coğrafyayı) fiziki çevreye indirgeyen çevresel determinizm düşüncesidir. Bu düşüncenin, insan-mekân (/çevre) ilişkilerini açıklamada insan kültürünün, sosyal organizasyonların, tarihin, siyasal ekolojinin ve ekonominin (genel olarak sosyal olanın) rolünü geri plana atması ve karmaşık olaylara tekil açıklamalar getirme eğilimi sosyal bilim gerilimini baskılar niteliktedir. Aynı bağlamda çevresel determinizm, Sample’ın¹³ “*ırkların değişen kaderinde değişmeyen bir özelliğe sahip fiziki çevre*” kavrayışında açığa çıkan çevre etkisinin sürekliliği savına bağlı olarak coğrafya disiplinine sınırlayıcı ve belirleyici bir ontolojik ve dolayısıyla epistemolojik bir sınır çizmiştir. Bu sınır, coğrafyayı fiziki çevre ve onun etkilerini parça parça ve ancak belirli coğrafi şartlarla sınırlı olarak inceleye(bile)n *antropoloji, etnoloji, sosyoloji ve tarih* gibi sosyal bilimlerden ayırır. Diğer taraftan fiziki çevrenin etkisini bilimsel olarak inceleme uğraşı olarak coğrafyayı (/beşeri coğrafyayı), “*evrim perspektifini anlamadan bu karmaşık coğrafi etkileri ve onların gücünü analiz etmek imkânsızdır*” ifadesinde olduğu gibi “evrim” düşüncesi ile iç içe geçirmek, disiplini “evrim” temelli biyoloji çalışmalarıyla yakınlaştırır ki, bu durum doğa bilimleri üzerinden bilim kültürüne dâhil olmanın yollarından birisidir (Semple, 2005: 24, 26, 28).

Özellikle karşılaştırmalı çalışmalarda olmak üzere, tarih disiplinince fiziki çevrenin insan/toplum yaşamının farklı dönemlerde sürekliliğe sahip bir etken olarak tespit edildiğini ve bu durumun coğrafyanın tarihi olayların fiziki şartlarının bilimsel incelemesini yapmayı amaç edinmesini söz konusudur. Bu çerçevede tarih ve coğrafya birbiriyle sıkı işbirliği içerisinde. Fakat bu işbirliği coğrafyanın “tarihi, olayların iç içe olduğu coğrafi şartların bir uzantısı olarak görmesi” durumunda indirgemeci bir hal alır (Semple, 2005: 27). Buna karşın, “insan ekolojisi olarak coğrafya” yaklaşımını benimseyen Barrows, fiziki coğrafyanın “insansallaştırılması”

¹³ Sample’ın bu çalışmada atıfta bulunulan çalışmasının orijinali 1911 tarihlidir. Bu bağlamda 20. yüzyılın ilk on yılına dek ve bu dönemde de etkin olan bir düşüncenin ifadesidir.

girişiminde coğrafyanın insan ve insanın doğal çevresi arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyen bir -sosyal- bilim disiplini olarak tarihten, sosyolojiden ve iktisattan yöntem ve odak noktası bağlamında ayrı olduğunu vurgular (2005: 43, 44). Bu çerçevede ilgi çekici olan tespit, doğa bilimlerine daha yakın duran bir yaklaşımın, kimi indirgemeci savrulmalar yaşasa da, tarihle coğrafyayı yakın görmesi, buna karşın coğrafyanın sosyal bilim yönünü vurgulayan ve öne çıkaran bir yaklaşımın tarihle coğrafyayı ayırmasıdır. Bununla birlikte, Barrows, sosyal bilimler arasındaki sınırın bir çizgi olmaktan öte, “belirsiz bir kuşak” olduğunu da belirtmektedir (2005: 51).

Buna bağlı olarak coğrafyanın iki kültür tartışmasındaki konumu 1950’li yıllara kadar doğa bilimleri-beşeri disiplinler kutuplaşması arasındadır. Öyle ki, üniversitenin kurumsal pratiğinde tek çatı altında buluşan fiziki ve beşeri coğrafyanın kuramsal birlikteliği bile bu sorunun gölgesi altındadır.

Coğrafyacılar, coğrafyanın varlık nedeninin “fiziki olgular” ile “beşeri olgular” arasındaki etkileşimlerin incelenmesi olduğu konusunda neredeyse hemfikir olsalar da pratiklerinde bu etkileşimlerle pek de ilgileniyor gibi görünmezler. Bazıları sadece ‘fiziki coğrafya’ ile ilgilenirken (...) ötekiler temel olarak ‘beşeri coğrafya’ ile ilgilenir. Bu yüzden coğrafyacıların çoğunun pratiği, öne sürdükleri prensiplerin yadsınması olarak görülür (Lacoste, 2014: 105).

Coğrafya disiplininin fiziki coğrafya geleneği ile doğa bilimlerine entegre yapısının ötesinde, bir sosyal bilim olarak bilimselliğinin (meşruluğunun) bir problem olarak açığa çıkışı, beşeri coğrafyanın pozitivistin etkisine girmesi (ya da pozitivist/sistemik beşeri coğrafyanın olanağının tartışmaya açılması) ile gerçekleşmiştir. Pozitivist yönelim, coğrafya disiplininin tüm gelenekleriyle ve alt disiplinleriyle bilim kültürünün parçası olmasını öngörmektedir. Buna bağlı olarak da, beşeri ve bölgesel coğrafya ancak bilim kültürünün parçası olduğu (pozitivistleşebildiği) ölçüde meşruiyet kazanabilecek bir sosyal bilim alanı olarak büyük tartışmaya (İki Kültür/Üç Kültür) katılmıştır.¹⁴ Bu süreç 1960’lı yıllarda

¹⁴ Özgüç ve Tümertekin’in J. F. Hart’dan yaptıkları alıntı bilim kültürünün epistemolojik temelli olmak üzere antropolojik baskınlığını açığa vurur niteliktedir: “Bazı coğrafyacılar (temel) Bilimden çıkan bir ışığın çekiciliğine kapılmış olabilirler ve bunlar, eğer toplumu coğrafyanın bir Bilim olduğuna bir şekilde ikna edebilirlerse, coğrafyacıların istim üstünde kalabileceklerini varsayarlar. Bu insanlar daha ‘bilimsel’ görünebilmek uğruna bazı acayip şeyler de yapmışlardır. Örneğin bir keresinde bazı coğrafyacılar arasında, coğrafyadan daha bilimsel olduğunu sandıkları jeologlara benzemek özentisiyle dize kadar uzanan botlar ve kırmızı kareli gömleklerle etrafta dolaşmak moda olmuştu” (Özgüç ve Tümertekin, 2012: iv).

olgunlaşmış olsa da, 1920'li yıllarda Barrows'un ve Sauer'in¹⁵ şu ifadelerinde de izlerini bulmak olanaklıdır¹⁶:

Her bilimin vazgeçilmez öğeleri şunlardır: Ayrı bir alan ve denetleyici bir bakış açısı; bu bakış açısı, bilimin verilerinin genel doğruların ya da ilkelerin bulunması amacıyla düzenlenmesini sağlayacaktır (Barrows, 2005: 45).

Sadece münferit olayları açıklamaya çalışan yani idiografik bilim yoktur. Coğrafya eskiden idiografik bir bilimdi, ancak uzun zamandan beri nomotetik olmaya çalışmaktadır ve hiçbir coğrafyacı onu eski düzeyine indirgemeye çalışmamalıdır. Herhangi birisi doğal kanunlar ya da nomotetik genel ya da nedensel ilişkiler hakkında ne düşünürse düşünsün, peyzajı, tekil, organize olmamış, ya da ilişkilendirilmemiş olarak düşünmenin bilimsel değeri yoktur (Sauer, 2005: 60).

Mekâna ilişkin kavrayış, pozitivist modelin gereği olarak, eğer başlangıç koşulları ve mekân yasaları bilinirse geçmişi ve geleceği kesin olarak tanımlayabilecek bir kuramsallaşmanın olanaklı olacağı determinist ve empirik olarak açıklanabilir bir mekân anlayışını temele alır. Bu temel bir kez kabul edildiğinde ve baskın hale geldiğinde, idiografik çalışmalar bilim kültürüne dâhil olma talepleri oranında yarı-pozitivist bir konum almak durumunda kalmaktadır. Determinist yaklaşımdan bilgi kuramsal olarak vazgeçildiğinde ise, bu bağlamda ilk uğrak neo-pozitivist olasılık anlayışı olacaktır. Bu durumda da bilgi kuramsal değişim disiplinler bir değişim yaratacak denli büyük olmayacaktır.

Schaefer'in coğrafya disiplininde (beşeri coğrafya vurgusuyla) pozitivist yönelimin epistemolojik manifestosu olarak görülebilecek "*Exceptionalism in Geography*" (1953) adlı makalesi bu durumun tespitini de içermektedir. Bu tespite göre, pozitivism açısından bakıldığında, idiografik çalışmaların açık ya da örtük olarak benimsedikleri ve

¹⁵ Barrows'un çalışması (*Association of American Geographers* Başkanlık Konuşması) 1922, Sauer'in çalışması 1925 tarihlidir.

¹⁶ Belirtilmelidir ki, bu gibi ifadelerde açığa çıkan tutumun pozitivist olmasıyla, pozitivismin de benimseyebileceği bir tavır olması arasında bir fark olasıdır. Özellikle, ayrı bir -olgu- alanına sahip olmanın bilim dalının belirleyeni olması konusunda örtüşen yaklaşım, bu olgu alanının kuramsallaşmaya izin vermemesi gerekçesiyle 'yarı-pozitivist' idiografik bir yönelim haline dönüşebilir. Ancak bu durumda dahi bir sosyal bilim için bilim kültürüne dâhil olma yolu halen 'pozitivist'tir.

savundukları konu alanındaki olguların “biricikliği”nin (uniqueness), diğer bir deyişle, konu alanının kuramsallaşmaya izin vermemesinin, disiplini nomotetik yönelimden kesin bir çizgiyle ayırırken, olgudan kopmama ilkesiyle bilimselliğe bağladığı savı güçlü değildir. Schaefer’in işaret ettiği üzere, nomotetik yönelimin istisnasız bir başarıya sahip olduğu doğa bilimlerinde, hareketleri “*serbest düşünme yasasınca*” açıklanabilen iki taş, biçimlerinin tüm ince ayrıntılarında, renklerinde ve kimyasal yapılarında özdeş olmamak bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Doğa bilimleri, başka bakımlardan birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, nesnelere ya da durumların (/olguların) ortaklaştığı değişkenler ya da dizinler kümesi keşfetmeyi başarmıştır. Bunun da ötesinde bu nesnelere geleceği bu değişkenler ya da dizinler bağlamında özdeş ve öngörülebilirdir. Diğer disiplinlerin bu düzeye ne zaman ulaşabileceği belirsiz olsa da, ilkece bu yolun kapalı olduğunu iddia etmek doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasında geçersiz bir karşılaştırmaya dayanır. Bu yaklaşım coğrafyaya uygulandığında, idiografik yönelimin baskın olduğu bölgesel coğrafya çalışmasının konusu olan iki (ya da daha fazla) biricik/kendine özgü bölge arasındaki farkla, fiziğin konusu olan iki taş arasındaki sayısız fark karşılaştırıldığında ortaya çıkan ayrımlaşma sadece bir derece meselesidir (Schaefer, 1953: 238). Buna bağlı olarak, tekil olguları (ölkeler, bölgeler ve bunların belirli tarihsel kesitleri gibi) temele alan karşılaştırmalı araştırmaların anlamlı olabilmesi için, karşılaştırmanın hangi parametreler üzerinden yapılması gerektiğine ilişkin bir çerçeveye ihtiyaç duyulacaktır ki, bu çerçeve kuramsal bir yapıdır. Karşılaştırılan olguların sayısı arttıkça, nomotetik sonuçlar elde edilebilecektir (Tekeli, 2010: 273). O halde, her betimlemede ya da bölge çalışmasında daima (açık ya da örtük olarak) “aynı” olma ve “farklı” olma durumlarına odaklanılır. İki öğenin aynı olduğunu öne sürmek için, karşılaştırılan bu iki öğede farklılıklar gösteren değişkenleri soyutlamak, diğer bir deyişle “ayıklamak” gerekir. Benzer bir biçimde, iki öğenin (iki bölgenin/mekânın) farklı olduğunu öne sürmek için “olanı olduğu gibi betimleme”nin ötesine geçen bir “fark” ayracına ihtiyaç vardır. Bu araç, en alt düzeyde de olsa kuramsal/kavramsaldır. Bu farkın “nedenleri” ya da “insan üzerine” etkileri üzerine bir açıklama girişimi ise üst düzey kuramsallaşmaya doğru atılan adımdır.

Bu bağlamda okunabilecek benzer bir “bölgesel coğrafya eleştirisi”ni Yves Lacoste’un Vidal de la Blache üzerine ifadelerinden (2014) de çıkarsamak olanaklıdır¹⁷. Ona göre, bölgesel tanımlar fikri

¹⁷ Bu kitabın ilk edisyonu 1976, Vidal de la Blache’in eseri ise 1905 tarihlidir.

merkeze yerleştirildiğinde ve tanımlamanın doğası gereği en büyük yer “süreklilikler”e verildiğinde Fransa’nın (ya da diğer ülkelerin) farklı bölgelerinin ‘tespiti’ de “kendiliğindenleşmektedir”. “Bu şekilde mekân, her birinin sınırları birer ‘coğrafi veri’ olan belli sayıda hücrenin yan yana getirilmesiyle oluşmuş gibi görünür. Her bölge ‘kendi’ farklı karakterlerine dayanan monografik bir çalışmanın konusu olmalıdır” (2014: 87). Böylece Newton’un keşfinden önce de var olan ‘gravitasyon’ gibi, bölgelerin her nasılsa o şekilde ayrılmalarının her zaman için verili bir durum / olgu olduğu kabul edilir.¹⁸ Bu kabulle birlikte “(...) herhangi bir ülkenin coğrafi tanımı, ‘onu oluşturan farklı bölgeleri’ sunmaya ve bunları sırayla sunmaya dayanacaktır” ki böylelikle “tartışmasız olarak, mekânın sadece bir şekilde parçalara ayrılması kabul edilmektedir” (2014: 85). Bu durum tartışmasızdır, çünkü bu parçalara ayrılma, verili durumdur. Oysa Yves Lacoste, bu ‘verili’ durumun, aslında Vidal’ın ya da daha genel olarak bölgesel coğrafyanın yönteminde gizlenmiş olan aksiyomların açığa çıkardığı (dolayısıyla kuram-bağımlı) bir durum olduğunu ifade eder:

Eğer Vidal ‘filanca ve falanca nedenler göz önüne alındığında, Fransız topraklarında benim filanca veya falanca ismi vereceğim alt bölümleri, alt kümeleri, grupları birbirinden ayırmak yerinde ve faydalı olur’ demiş olsaydı, bu bölme biçimini ve kriterlerini tartışmak, toprağı bölmek için başka biçimler, yani mekânı düşünmek için başka biçimler önermek elbette mümkün olurdu. Fakat hayır, Vidal bu metodolojik düşünceye sıkıca sarılarak girişmiş ve daha en baştan özetle şunları söylemiştir: ‘İşte Brötanya, Lorraine, Champagne vs. isimlerini taşıyan bölgeler: Bunlar, tıpkı Fransa gibi, ‘bireysellikler’ olarak ‘kişilikler’ olarak mevcuttur (...)’. Hiçkimse, Vidal de la Blache’ın büyük bir zevkle birbirinden ayırdığı bölgelerin birer veri değil (kim tarafından verilmiş? Tanrı tarafından mı?), şeyleri görmenin bir biçimi, ‘Fransa’nın coğrafi tablosu’nu çizen (...) yeteneğin bir meyvesi olduğunu aklına getirmemiştir (Lacoste, 2014: 85, 86).

“Şeyleri görmenin bir biçimi” demek, yukarıda da değinilen bölgeler arası “karşılaştırmayı olanaklı kılan parametreleri belirleyen [önsel ve hipotetik] kuramsal çerçeve”nin gerekliliği fikrini olumlamaktır. Bu tespitlerin olumlanması, coğrafyanın disipliner kültürünün pozitivism üzerinden birinci kültüre dâhil olmasını sağlamakta ve içerdeki nomotetik/

¹⁸ Yves Lacoste’a göre, bu anlamıyla “‘coğrafi bölge’, başka mekânsal temsillerin düşünülmesini ve onların ilişkilerinin incelenmesini engelleyen güçlü bir engel-kavram haline gelmiştir” (2014: 88).

idiografik ayrımını kategorik bir ayrım olmaktan çıkartarak bir derece meselesi haline getirmektedir. Böylece, coğrafya disiplini açısından fiziki, beşeri ve bölgesel coğrafya ayrımı doğa bilimleri ile beşeri disiplinler arası bir salınma tekabül etmekten de uzaklaşmaktadır.

O halde, önceki bölümde üzerinde durulduğu gibi, genel olarak sosyal bilimler içerisinde olduğu gibi, coğrafya disiplini için de nomotetik/idiografik ayrımının bilim kültürüne dâhil olmak bağlamında görüldüğü denli derin bir uçurum yaratmadığı söylenebilmektedir. Bununla birlikte, Schaefer'in 1953 yıllı çalışması itibariyle "bilim arayışı" ve "empirizm" temelinde kuramsallaşmaktan/kuramdan uzak duran -bölgeselci-yönelimlerin epistemolojik gerekçelerinin sağlamlığını yitireceği (en azından tartışmalardan uzak tutamayacağı) bir süreç başlamıştır. Fakat belirtmelidir ki, epistemolojik tartışma bilimsellik bağlamında ontolojik temelin tartışılmasını beraberinde getirmemiş ve mekânın "orada-verili" olan bir olgu olarak kavranması ve özellikle fiziki çevreye odaklanması yönelimi pozitivist çerçevenin gereği olarak korunmuştur. Sosyal bilimlerin genelinde zamanın göreliliği ve zamanın/tarihselliğin sosyal olguların biçimlenişi üzerine etkilerinin farkına varılırken "mekân"ın bir değişken olarak görülmekten çok bir sabit olarak görülmesi, pozitivist epistemolojinin ardında yatan ontolojinin bir gereği olarak diğer sosyal bilim disiplinleri ile coğrafyanın ortaklaşacağı noktaları azaltırken, disiplinler-arası alanın açılmasını ve bu alandan coğrafya disiplininin etkilenmesini engellemiştir. Diğer bir deyişle, sosyal bilimler açısından zaman ve mekân kavramlarının simetrisi¹⁹ zamana odaklanmanın bir sonucu olarak görünür hale gelemeyen, mekân kavramı sosyal bilimler açısından sabit bir olgu, coğrafya da bu sabit olguyu bilimsel olarak konu edinen disiplin olarak yapılandırılmıştır. Bu durum, 1950'li yıllarda coğrafya disiplini içerisindeki tartışmaların içkin bir nomotetik/idiografik tartışma şeklinde epistemolojik boyutta kalmasının nedenlerinden birisidir.

Sosyal bilimlere egemen olagelen epistemolojinin en dikkat çekici başarılarından biri, Zaman-Uzay [mekân] analizinin dışında bırakmak oldu. Coğrafya ve kronolojiden hiç söz edilmediğini kast etmiyorum. Elbette coğrafya ve kronolojiden bahsedildi, üstelik kapsamlı şekilde. Ancak zaman ve uzay yüksek derecede akışkan

¹⁹ Örneğin, belirli bir olgu (ya da sosyal olgu) belirli bir zamanda açığa çıkıyorsa, aynı zamanda belirli bir mekânda (mekânsal koşul(lar)da) açığa çıkar. Bu koşullar, zamansal koşullarla eşit derecede bilimsel kavrayışın konusu olmak durumundadır.

toplumsal yaratımlar olarak düşünülmedi. Yalnızca içsel değişkenler olmakla kalmayıp toplumsal yapının ve tarihsel dönüşümün anlaşılması için kritik değişkenler olarak tahayyül edilmedi. Zaman ve uzay, fiziksel sabitler ve dolayısıyla dışsal değişkenler olarak düşünüldü. Bugün bile karşı karşıya bulunduğumuz Zaman-Uzayların çokluğunu pek göz önüne almayız; bu yüzden, toplumsal gerçekliklerimizin çözümlenmesinde hangi Zaman-Uzayları kullandığımız veya kullanmamız gerektiğiyle pek ilgilenmeyiz (Wallerstein, 2013b: 12, 13).

Zaman-mekânların çoğulluğu, olgu alanı olarak mekânı ve bilimsel yöntem olarak da pozitivist naif-tümevarımcılığı benimseyen coğrafya için yeni alt-disiplinlerle birlikte bir tür epistemolojik çoğullaşmaya da neden olmaktadır. Bu çoğullaşma pozitivist modellerle açıklanamamaktadır. Birinci kültüre adapte olmuş, yani bilimsel bir beşeri coğrafyadan (sosyal bilim olarak coğrafya) söz edebilmek için gerekli görülen pozitivist modelin benimsenmesi (kantitatif devrim), coğrafyayı sosyal-bilimselleştirirken hem disiplinin tek kültürlü bütünselliğinde görünür çatlamalara neden olmuş hem de süreç içerisinde mevcut durumu modelleyemez bir hale bürünmüştür. Alternatif modellemelere bakıldığında bu çoğullaşmanın Kuhncu modellerle hem açıklanabilmekte olduğu hem de bu modelin orijinal biçimine aykırılıklar içermekte olduğu görülmektedir. Yani, sosyal bilimselleşen coğrafya, Kuhn'un bilgi-kuramsal modellemesini de esnetmekte ve orijinal çerçevesine tam oturmamaktadır. Harlan Barrows'un 1922 yılında *Association of American Geographers*'ın başkanlık konuşmasında kullandığı "coğrafya belki de yüzyıllar boyunca 'titreşim içinde bulunan bir bilim' olarak kalacaktır" ifadesi (2005: 40), Kuhncu her iki anlamda da yorumlanabileceği gibi, esas karşılığını 1968 sonrası çok-paradigmallık manzarasında bulmaktadır.

Barrows, 1922 koşullarında özellikle coğrafyanın tarihinde kendisini gösteren kökensel alan ve işlevlerinden durmadan bölüm yitirme, durmadan yeni bölümler eklenme durumuna dikkat çeker. İngiliz Coğrafya Birliği'nin başkanlık konuşmasına atıfla (1921), "kıyılarımda, kopup uzaklaşarak yeni bilimler olarak büyüyecekleri bir noktaya doğru durmaksızın gelişen uzmanlıkların bulunduğu bir alanda belirli bir tanımlanmamışlık olmalıdır" ifadesini vurgular (Barrows, 2005: 40). Bu tanımlanmamışlık, tam da Kuhn'un bilim öncesi döneminin bir göstergesidir (Kuhncu anlam 1). Buna karşın, 1968 sonrası durum, kopup uzaklaşan uzmanlıklar değil, hepsi aynı isme talip (diğer bir deyişle "uzaklaşmayan ve kopmayan")

bir çoğullaşmadır (Kuhn'cu anlam 2). Öyle ki, William D. Pattison, 1963-64 yılında Amerikan Coğrafyacılar Derneği'nce (*Association of American Geographers*) yapılagelen tanımların başarısızlığını ilan etmiştir. Ona göre, "her bir tanım, coğrafya geleneğine yaratıcılıkları ile katkı yapan birçok profesyonel coğrafyacıyı tamamen dışarıda bırakmasa da, herkesi de kapsamayacak şekilde tekil bir yaklaşım benimsemiştir" (Pattison, 2003: 120).

Hem bilim felsefesinin geneli hem de Kuhn'un düşünceleri bakımından vurgulanması gereken nokta bir disiplinin tanımının aynı zamanda o disiplinin sınırlandırılması olduğu ve nereden başlanıp nerede durulacağı konusunda belirleyici olduğudur. Harvey'in (1969) vurguladığı üzere, coğrafyanın (ya da herhangi bir bilim disiplininin) tanımlanmasına yönelik bir ifade iki boyut içermektedir. Bunlardan ilki, konu edinilen fenomenin "nasıl" (how) ele alınacağı, ikincisi ise "ne"yin (what) konu edinildiğidir. Diğer bir deyişle, ikinci boyut, ilk boyutta belirlenmiş yöntemin (yöntemlerin) disiplini tanımlayıcı bir sınırlılığa kavuşturmak üzere neye uygulanacağıdır ki, bu, disiplinin problem alanının belirlenmesidir. Harvey bu boyutu *coğrafyanın felsefesi* olarak tespit eder ve bu alandaki *ülkeden ülkeye, gruptan gruba* (bir başka terminolojiyle epistemik cemaatten epistemik cemaate) ve zaman içerisinde farklılaşmanın *coğrafyanın doğası* (ne olduğu) üzerine düşünceleri farklılaştıracak derecede belirleyici olduğunun altını çizer. Bu bağlamda ilk boyut, yani konu edinilen fenomenin nasıl ele alınacağı (Harvey için betimleme ya da açıklama) *coğrafyanın metodolojisi* olarak açığa çıkar ve coğrafi bilginin *gerekçelendirilmesi* üzerinedir. Böylece Harvey, disiplinin tanımının verilmesinde etkili ve belirleyici olan coğrafyanın felsefesi ve coğrafyanın metodolojisi arasında ayrıma gitmektedir ve belirli bir felsefenin benimsenmesinin belirli bir metodolojiyi ya da belirli bir metodolojinin benimsenmesinin belirli bir felsefeyi zorunlu olarak benimsemeyi getirmedeğini vurgular (1969: 3-8). Harvey'in bu tespiti, Kuhn'un daha sonra merkeze aldığı *disipliner matris* kavramsallaştırmasına daha uygundur.²⁰ Yves Lacoste'un ifadeleri bu

²⁰ Harvey, coğrafyada kuramsallaşmayı ve buna bağlı olarak da açıklamayı öne çıkaran pozitivist yönelimli çalışmasında (*Explanation in Geography* [1969]) doğrudan Kuhn'a gönderimle paradigma terimini de aktif bir biçimde kullanmaktadır (bkz. Harvey, 1969: 15-18). Bu noktada Harvey'in 1969 yılında "paradigma" temelli bilim tarihi kavrayışının coğrafya tarihindeki değişimleri açıklamak konusunda işlevsel olduğunu ifade ettiği çalışmanın, Schaefer'den sonra sistematik/pozitivist coğrafyanın temel metni olduğu hatırlatılmalıdır. Diğer bir deyişle, paradigma terimi Kuhn'un 1962 yılı çalışmasından yedi yıl sonra (görelî olarak çok kısa bir süre sonra) "pozitivist" (beşeri) coğrafyanın temel metninde aktif bir biçimde kullanılmıştır. Bu, coğrafya tarihi ve felsefesi için olduğu denli, genel olarak bilim tarihi ve felsefesi için de önemli ve "ilginç" bir vakadır.

uygunluğu yansıtır niteliktedir:

Bilgi planında, ayrıcalıklı bir analiz düzeyi yoktur, hiçbiri yeterli değildir, zira gözlem alanı olarak filanca mekânın ele alınması, bazı olguları ve bazı yapıları anlamayı sağlayacaktır; ancak rolü hakkında *a priori* önyargıda bulunamayacağımız ve bu nedenle ihmal edemeyeceğimiz başka olguların ve başka yapıların deforme olmasına ve gizlenmesine yol açacaktır. Bu nedenle başka mekânları dikkate alarak, başka analiz düzeylerinde konumlanmak kaçınılmazdır (Lacoste, 2014: 96).

Oysa Kuhn'un ilk modelinde paradigma teriminin gönderiminin bu ayrıma izin vermediği görülmektedir. Dolayısıyla, bir sosyal bilimin ya da özelde coğrafyanın "İki Kültür" tartışmasına esas olarak hangi boyut üzerinden dâhil olduğu, diğer bir deyişle coğrafyanın bilim kültürüne -Harvey'in kullanımıyla- felsefesi üzerinden mi yoksa metodolojisi üzerinden mi katıldığı/katılabileceği ya da katılmadığı/katılamayacağı sorusunun yanıtı bu ilk kullanımda analitik olarak verilememektedir.²¹ Aşağıdaki ifadeler bu duruma bağlı olarak açığa çıkan belirsizliğin göstergesi olarak okunabilir:

Yirminci yüzyılda, coğrafyanın doğasında meydana gelen bütün bu değişikliklerin sonucu olarak, bu disiplinin bugün [1982] herkes tarafından yaygın olarak kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Disiplinimizin ortak bağlayıcı temadan yoksun olması ve kargaşanın devam etmesinden dolayı, birçokları endişe duydular. Bazıları ise bu durumu bir fırsat ve yenilenme olarak gördüler. Çünkü artık coğrafya bu yüzyılın başındaki gibi spesifik bir araştırma paradigmasına odaklaşıp, durağanlaşmamaktadır. Coğrafya kendini yeniliyor ya da yenilemiyor; ama hakim bir tema eksikliğinin olması, onun başkalarına karşı kendisini tanıtır; coğrafya nedir ve topluma ne sunar sorularına karşı cevap vermeyi zorlaştırmaktadır. Coğrafya, doğal olayları, insan-yeryüzü ilişkisini, bölgeleri ve dünya yüzeyinin farklılıklarını, olayların mekânsal yapısını ya da insan davranışlarının mekânsal boyutunu mu çalışsın? (Kohn, 2005: 205).

²¹ J. Lewis Robinson, William Pattison'un "dört gelenek" yaklaşımının tek bir coğrafya tanımı yapmak yerine coğrafyanın temalarını, kavramlarını ve geçen yüzyıldaki gelişme sürecinde tekrar eden birkaç kavramda toplama girişiminin, alanın felsefesine yönelik olduğunu belirtir (Robinson, 2005: 135, 136).

Herkes tarafından kabul edilebilir tanımların yokluğunda, sosyal bilimlerde (ve özelden coğrafya disiplininde) bir vaka olarak açığa çıkan çok-paradigmallık, Feyerabend'in "her şey gider" yaklaşımından ziyade Kuhncu "disipliner matriks" çözümlemesi üzerinden anlaşıldığında farklı paradigmalardan aynı çatı altında kabul edilebilmesi için meşru bir zemin sağlanabilmekte ve Feyerabend'in aksine, farklı bir modelle de olsa "ilerleme" ya da "bilimsellik" özelliği korunabilmektedir. O halde, bu kavranış biçimiyle çok-paradigmallık coğrafya ya da sosyal bilim anlayışı nomotetik-idiografik/evrenselci-tikelci/determinist-rölativist epistemoloji(ler) arasında bölünmüş iki kültürden değil, matriksin ortaklaştırıcı ögesi olan "sınanabilirlik" değeri üzerinden bir ayrışma gündeme getirir. Örneğin, Pattison'un tespit ettiği coğrafyanın dört geleneği ("mekânsal (*spatial*) gelenek", "saha çalışmaları (bölgesel) (*area studies*) geleneği"²², "insan-çevre (man-land) geleneği", "yerbilimi (*earth science*) geleneği") (Pattison, 2003) idiografik yaklaşım da dâhil olmak üzere minimal oranda da olsa sınanabilirlik özelliğine sahip olmak bakımından bilimsellik değerine sahiptir. Pattison'un "*birbirleriyle rekabet halindeki tekil tanımlara alternatif olabilecek dört gelenek*" ve "*bu dört geleneğin ortaya koyacağı çoğulcu yaklaşım*" (Pattison, 2003: 121) vurgusu disiplinler matriks yaklaşımına uygundur. Buna karşın, Barrows'un 1918 yılında yapılmış bir konuşmaya atıfla ifade ettiği, coğrafyanın *merkezine* ilişkin, *ayırıcı işlevler* bağlamında coğrafyacılar arasında köklü görüş ayrılıklarının bulunması durumu (2005: 41), Kuhncu modelde epistemolojik olarak olmasa da "kültürel" bir gerilimin güncel ifadesi olarak halen geçerli görünmektedir. Robert W. Kates, bu gerilimi şöyle ifade eder: "*Dört geleneği tekil bir bütüne indirgeme ısrarları bugün de kendimizi ve üniversite yapısı içerisinde yerimizi sağlamlaştırma baskısı nedeniyle devam etmektedir*" (2005: 210).

Doğa bilimleri konu edinilerek oluşturulan -bilim kültürünün epistemolojik temelini sağlayan- ve pozitivistten Kuhncu disiplinler-matriks anlayışına (makro ve mikro anlamıyla paradigmatik kavrayışa) dek uzanan genel bilim modeli her durumda bilimin empirik dünyanın incelenmesi olduğu ve ilerlemenin bir vaka olarak sadece bilimde açığa çıktığı kabulünü paylaşır. Buna karşın, Kuhn'un modelindeki "eş-

²² Robinson'un bölgesel coğrafyacıların, birçok olayı ihtiva eden yer ya da bölgelere ilişkin, bu olaylardan hangisi ile ilgili bilgiler toplayacağına "kuram-bağımsız" bir biçimde karar verirken tamamen kendi ilgi ve isteklerine bağlı öznal kararlar vermelerine ve en kötü durumda bu çalışmaların bir yer hakkında rastgele seçilmiş, alakasız bilgilerin listelenmesi olarak algılanmasına bağlı olarak, özellikle (pozitivist) mekânsal gelenek mensuplarıncı bir "*sanat*" olarak kabul edildiğini belirtmesi (2005: 139) iki kültür tartışmasında coğrafyanın içerisinden bilim-beşeri disiplinler geriliminin bir yansımasını gündeme getirir.

ölçülemezlik”, “kuramın belirleyiciliği (empirik verinin daima kuram-yükü olduğu)” gibi savların, “İki Kültür” tartışmasının epistemolojik dayanağını ortadan kaldıracak denli genel bilim imgesini sarsacak nitelikte farklı kavrayışlar açığa çıkardığı görülmektedir.²³

Pratikte, ‘insan bilimleri’ ve ‘doğa bilimleri’ gibi terimleri kullanmayı hâlâ işe yarar bulduğumuz açıktır ve çoğu durumda bunlarla ne kastettiğimizi kabaca biliriz. Ama bu uyuşumsuz kullanım artık üzerinde anlaşılmış herhangi bir tanumsal ölçüte dayalı değildir –‘bilim’i ‘bilim-olmayan’dan ayırt edecek herhangi bir araştırma yöntemi, konu menzili ya da mesleki veya kültürel ethos saptamaya çalışıp çalışmamamız gerektiği sorusu bile canlı bir tartışma konusu haline gelmiştir. Böyle bir ayrımın temelini atmaya yönelik girişimlerin oluşturduğu zengin ve aydınlatıcı bir tarih vardır ortada elbette; bu girişimler, on dokuzuncu yüzyılın, bilim kategorisini güvenilir, nesnel bilginin tek tedarikçisi olma prestiji ve yüküyle donatmasından sonra pıtrak gibi çoğalmıştır. On dokuzuncu yüzyıl sonunda Wilhelm Dilthey ya da yirminci yüzyıl ortalarında Karl Popper gibi filozoflar, bir bilgi biçiminin, meşru bir biçimde ‘bilimsel’ adını almadan önce sahip olması gereken genel özellikleri madde madde belirten kavramsal yasaların taslağını çıkarmaya çalışmışlardır. Gelgelelim, bu girişimlerin hiçbiri, hele diğer bilim felsefecileri nezdinde, genel bir onay görmüş değildir (Collini, 2010: 50, 51).

Bununla birlikte çok-paradigmalı coğrafya anlayışını savunanların Feyerabend’in anarşist epistemolojisinden ya da “bilimi bilim-olmayandan ayırt edecek herhangi bir araştırma yöntemi, konu menzili ya da kültürel bir ethos” olmadığı düşüncesinden çok Kuhn’un “disipliner matriks” yaklaşımına yakındırlar. Kates, coğrafya içerisinde ya da disiplinler arası durumlarda “*tekil tanımlama sirenine aldirmeden*” çok-sesliliğin korunması gerektiğini, toplum için önemli olan sorunların nedenlerinin

²³ Edward J. Taaffe tam da post-pozitivist bilim çalışmalarının açığa çıkardığı ikilemlere gönderimde bulunarak 1960’lar sonrası için şu ifadeleri kullanmaktadır: “Genel olarak, coğrafyacılar diğer sosyal ve beşeri bilimlerin yüz yüze olduğu ikilemlerle karşı karşıyadır: Teori geliştirmede disiplin yönlü bilimsel ağırlığa karşı uygulanabilirlik; fildişi kulesi mi yoksa engel mi, bilimsel paradigmalar mı yoksa neyin çalışmaya değer olduğunu bilim adamlarına söyleyen harici değerler mi?” (Taaffe, 2005: 109).

çok boyutlu olması²⁴ gerekçesiyle savunurken çoğulculukla “neredeysse her şey coğrafyadır” anlayışı arasındaki “ince çizgi”nin korunması gerektiğini de vurgular (2005: 221). Bu yönelimin farklı paradigmalardan bilim ve belirli bir disiplin çatısı altında kabul edilebilmesi için meşru bir zemin sağlayabilmeyi, Feyerabend’in aksine, farklı bir modelle de olsa “ilerleme” özelliğini²⁵ koruyabilmeyi amaçladıkları kabul edildiğinde, çok-paradigmalılığın savunucularının iki kültür arasında hiçbir farkın bulunmadığı gerekçesiyle bunları birleştirmeyi değil, birinci kültürdeki yerlerini almayı hedeflediklerini söylemek de mümkün hale gelmektedir. Çok-paradigmalılık ile gelen disiplinler sınırın gevşemesi olgusu, birinci kültürün epistemolojik belirleyeni olarak pozitivizmin bu belirleyiciliğini ortadan kaldıracağı açıktır. 1987 yılında Kates, 1993 yılında oluşturulan Gulbenkian Komisyonu’nun çalışma sonuçlarıyla örtüşecek biçimde bir kriz tespitinde bulunmuştur. Onun ifadeleriyle,

Üniversitelerde bulunan yerleşmiş disiplinler, bilimin ve toplumun önemli sorunlarını iyi haritalayamamaktadır. Kaçınılmaz bir şekilde bilginin öncüleri, disiplinler içerisinde kenarda kalmışlardır; toplum için önemli olan sorunların nedenleri çok boyutludur; bu durumda önemli çalışmaların anlamları çok büyüktür. Bilgi kendi içerisinde krizdedir. Neyin bilmek demek olduğu şüphelidir. Objektif bilginin

²⁴ Yves Lacoste, bu çok boyutluluğa gönderimli olarak “diferansiyel mekânsallık” terimini kullanır: “Diferansiyel mekânsallığı kavramak ve onu yapılandırmaya çalışmak, ‘inşa edilmiş’ bir dünya temsili tarafından kesin veriler ve sınır çizgileriyle yapılmış bir dünya temsiline yerine, entelektüel olarak şekillendirilen ve ‘gerçekliğin’ çeşitli biçimlerini kademeli olarak kavramak için farklılaştırılmış çok sayıda araç niteliği taşıyan mekânsal kümelerin geçirilmesini zorunlu kılar. Artık mesele ‘doğanın büyük açık kitabını basit bir şekilde okumak’ değildir ve ‘çıplak gözle’ görülmeyen gerçeklerin yavaş yavaş ortaya çıkması için (şu veya bu düzeyde etkili ve kusurlu) bir kavramsal araçlar bütününe hayata geçirmek gerekir” (Lacoste, 2014: 167 [vurgu bana ait]). Özellikle son cümle, diferansiyel mekânsallığı pozitivist modelin değil, çok-paradigmalılığı olanaklı kılan disiplinler matrisi modelinin kavrayabileceğinin ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte, Lacoste’un yaklaşımı, coğrafyayı jeolojik veriler, okyanusbilim verileri, iklim olguları, ekolojik kümeler, nüfus yerleşimleri, ekonomik ve sosyal yapılar, sınırlar ve ulus-devletler yahut başka türlü tarihi miraslar arasındaki ilişkileri mekânın farklı analiz düzeylerinde ve karşılıklı etkileşimleri içinde düşünmeye yarayan bilgi ve düşünme biçimi olarak tanımlayarak -çok-paradigmalı- bir bütünselliği öngörür (bkz. Lacoste, 2014: 173). Bu öngörü Lacoste’u çok-paradigmalı birliğin nasıl olanaklı kılacağı problemi ile yüzleştirir.

²⁵ Kuhn’un doğa bilimlerini temel olarak oluşturduğu özgün modelindeki devrimsel ilerleme (krize/bunalıma giren bir paradigmanın yerini krizi ortadan kaldıran alternatif paradigmanın alması) yerine çok-paradigmalılığın getirdiği çoğullaşmaya dayalı ilerleme anlayışı, disiplin içerisinde “derinlik mi?”, “genişlik mi?” ikileminde derinliğin sağlanabilirliğini her bir paradigma altında garanti altına alırken genişlemenin nereden sonra disiplin-dışı kabul edileceği sorununu öne çıkarır.

yani mantıksal pozitivistin gücü bilgiyi sosyal olarak yapılandıran ya da eleştirel metinleri yeniden ele almak için bir nesil boyunca yapılan eleştirel yorumlar tarafından yok edilmiştir. Disiplinsel bu yetersizliklerle baş edebilmek için yeni epistemolojik anlamlar bulmak için her yerde iki isimli bölümler, merkezler, çok disiplinli programlar ve uzmanlaşmış problem çözme ve metodoloji geliştirme merkezleri canlanmaktadır. Ancak bu durum disiplinler sınırlarla ayrılmış akademik yaşama kolayca uymamaktadır ve öğrettiğimiz ve öğrendiğimiz yerler arasındaki, maaşımızı ödeyen ve bizi heyecanlandıran yerler arasında ve maiyetimizi sağlayan yerler arasında anlaşmazlıklar nedeniyle stres yaşamaktayız (Kates, 2005: 221, 222).

Bununla birlikte, bu stresin göstergesi olarak birinci kültüre entegre olma iddiasındaki pozitivist fiziki ve beşeri coğrafyanın (ve bu yönelimi örtük bir arka kapı olarak kullanan bölgeselci yönelimin) çok paradigmatlılık aleyhine olmak üzere pratikte üzerindeki sosyal bilim “yükünden” kurtulma eğilimine girmesinde ve buna karşı bir iç-mücadelenin verilmesinde bu durum (disiplinler sınırının gevşemesi) merkezi dayanak konumundadır. Wallerstein’in tespitiyle, bilim kültürü şemsiyesi altında birer alt kültür olarak var olma iddiasındaki disiplinler ve bir disiplin grubuna ya da tekil bir disipline üye olan ortak deneyimler, geleneksel tartışmalar, “klasik” kitaplar paydasında kimlik/aidiyet/unvan kazanan akademisyenler komşu ve uzak disiplinlerden kendilerini bu paydada ayırırlar (2013: 213). Bu nedenle, bu ayırımın gevşemesi yerine, bu gevşemeye neden olan yükten kurtulma eğilimi kültürel bir reaksiyon olarak değerlendirilmelidir. Fakat bu kültürel reaksiyon, daha önce değinilen bir senaryonun takip edilmesi sonucunu doğurmaktadır: Bir gün gelip de, sosyal bilimler kendi ağırlığından çökene dek, örgütsel (kurumsal) yapının yamalarla ve sınırlara bağlı bilim insanları arasındaki “*dostça düşmanlık*” durumunun sürdürülmesine devam edilmesi. Bu senaryoda coğrafyacılar kurumsal biraradalığın ardındaki kuramsal boşluğu örtmek yerine, bilimsel işbölümünün gereği olarak “üniter coğrafya projesi”nin terk edilmesi seçeneğini benimseyeceklerdir. Bu durumda, ilk harfi büyük yazılan ‘Coğrafya’ya veda edilecek (elveda Coğrafya!) ve birinci kültüre çeşitli derecelerde entegre olmuş fiziki, beşeri, bölgesel coğrafyalardan söz edilecektir. Bu durumda, benzer bir sorun özellikle beşeri coğrafya altında yapılan çalışmalarını bir arada tutan şeyin ne’liğine ve bu çalışmalarla başta sosyoloji olmak üzere iktisat ve diğer disiplinlerle sınırların belirlenmesi çalışmalarında kendisini gösterecektir.

5. Sonuç: “İki Kültür” Tartışması ve Coğrafya Disiplininin Epistemolojisi Arasındaki Paralellik

Tespit edildiği üzere, özellikle “İki Kültür” kavramsallaştırmasının kullanılmasının ve bilim felsefesinde post-pozitivist çalışmaların kendisini göstermesinin ardından açığa çıkan makro-epistemolojik tartışmaların gönderimde bulunduğu hemen her unsurunu bünyesinde barındıran coğrafya disiplininin çağdaş konumu, Wallerstein’in genel olarak sosyal bilimler için kullandığı ifadelerle uygunluk göstermektedir. Wallerstein’a göre, “yaklaşık dört yüz yıldır hepimizin içinde yaşadığımız binayı yıkarak, aynı anda da kafalarımızın üzerinde bir tür çatıyı, metaforik olarak ışığa eskisinden daha açık olacak bir çatıyı tutacak yeni sütunlar inşa etmeye çalışıyoruz adeta” (Wallerstein, 2012: 183). Yoğunluklu olarak coğrafyanın sosyal bilim kanadından yükselen bu talebin savunucularının, öncelikle çok-paradigmallığın “iki kültür” tartışmasıyla ilk kesişim noktası olan “doğa bilimleri/sosyal bilimler” farklılaşması üzerinden oluşan kurumsal ve epistemolojik ayrımın coğrafya çatısı altındaki *de facto* “huzursuz” birlikteliğinin açığa çıkardığı uyumsuzlukla mücadele ettiği görülmektedir.

İlk bölümde üzerinde durulduğu gibi, 19. yüzyıl ve sonrasının “üç kültürlü” epistemolojik yapısı üzerinden oluşturulan kurumsal mesafe; örneğin sosyoloji ile fizik arasında ve bu iki disiplin ile edebiyat disiplinleri arasında (farklı bölümler/farklı fakülteler vb. yapılanmalarla) korunabilirken, fiziki coğrafya ile beşeri coğrafya arasında, epistemolojik (ve belki de paradigmatic) farklılaşmanın aynı kurumsallığı paylaşması nedeniyle korunamamaktadır. Buna bağlı olarak, Snow’un modeline göre, doğa bilimleri/sosyal bilimler/beşeri disiplinler ayrışmasının özellikle doğa bilimleri/beşeri disiplinler arasındaki “iletişimsizlik” ve bu iletişimsizlikte “asılı kalmış” olan sosyal bilimlerin konumuna dair açığa çıkan temel problem, coğrafya disiplini için edimsel bir problem niteliğindedir. Disiplinin ana çatısında kendisini gösteren çoğulluğun-birliğinin nasıl sağlanabileceği problemine eklenen beşeri coğrafyadaki -paradigmatik- çoğullaşma disiplin-içi çifte-sınır belirsizliklerine yol açar görünmektedir. Bu belirsizliklerin açığa çıkardığı yönelimlerin izi, özellikle (İki Kültürün açığa çıkardığı kurumsal yapıların bir örneği olarak) Amerikan Coğrafyacılar Derneği’nce (*Association of American Geographers*) yapılagelen disipline ilişkin tanımlamalar ve yeniden-tanımlamalar sürecinde sürülebilmiştir. Ulaşılan noktada, Pattison’ın “birbirleriyle rekabet halindeki tekil tanımlara alternatif olabilecek dört gelenek” ve “bu dört

geleneğin ortaya koyacağı çoğulcu yaklaşım” vurgusuyla açılan yol, tam da makro-tartışmanın genişliği ve derinliğinde kendisini gösteren post-pozitivist yönelimle örtüşür niteliktedir. Bu tespitler, Wallerstein’in doğa bilimleri/sosyal bilimler/beşeri disiplinler ayrımının epistemolojik ve buna bağlı kurumsal temellerine yönelik açtığı tartışmanın izdüşümleri olduğu gibi, bu bağlamda çalışmanın başlangıcında hipotez olarak sunulan coğrafyanın tarihi ve felsefesinin makro-tartışmaların görünür ve somut örneği olduğu düşüncesini desteklemekte ve doğrulamaktadır.

Çalışmada tespit edilen ve coğrafya disiplininin tarihinde açığa çıkan bir diğer gerilim, “İki Kültür” tartışmasıyla da doğrudan ilişkili olmak üzere, bilimselleşme ideali için beşeri coğrafyanın pozitivistleşmesi (sistematiğe/kuramsallaşması) gerekliliği kabulünün doğurduğu nomotetik/idiografik geriliminin beşeri coğrafya/bölgesel coğrafya ayrımında açığa çıktığıdır. Ancak açığa çıkan bu epistemolojik gerilimi, kültürel olarak her iki yönelimin de pozitivist/neo-pozitivistin “olgudan kopmama” ilkesi üzerinden “bilim” olma hedefine bağlı olarak baskıladığı görülmektedir. Sosyal gerçekliğe ilişkin araştırmanın, doğayı açıklama çabasının kesintisiz bir devamı olduğu kabulü, bir anlamda pozitivistleşmeyi -kültürel-epistemolojik olarak zorunlu kılarken, kısmi örtüşme, beşeri coğrafya-bölgesel coğrafya ayrımındaki sosyal bilimler-beşeri disiplinler sarkacını bilim kanadına yakın tutmaktadır. Böylece aradaki epistemolojik gerilimin, iki kültür bağlamında kültürel olarak birinci kültüre aidiyet temelinde baskılanabildiği görülmektedir.

Bu yönelimin etkin bir biçimde kendisini gösterdiği bir diğer boyut ise, açıklamaya konu olan sosyal unsuru mümkün olduğunca “konu-dışı” bırakacak biçimde mekân-insan ilişkisini tek yönlü-determinist kavrayış üzerine kurmaktır. Coğrafyada çevresel determinizm olarak kendisini gösteren bu kavrayış, konu alanını mümkün olduğunca “doğa bilimleri” ile örtüştürecek biçimde sınırlamaya ve bu sınırlamayı “bilim” adına haklılandırmaya çalışır. Sınırlama biçimi paradigmatic bir çerçeveye bağlı olsa da, bilim kültürüne dâhil olma itkisi de konu/olgu alanının ya da disiplinler matriks bağlamında modelin seçiminde kültürel bir etkidir. Pozitivist yönelimde ya da onunla örtüşecek biçimde bilimselleşme idealinde açığa çıkan “olgu alanının niteliklerine bağlı olarak yöntemde görülen derece farkı”nı en aza indirgemenin ve bilim (ve hatta doğa bilimi) olmanın yolu “insansız” bir coğrafya kurmaktır. Bu yaklaşım, coğrafyanın bilim kültürüne dâhil olmasını “kolaylaştırırken”, yaşayacağı sosyal bilim gerilimini baskılamış ve kurumsal bir güvence de sağlamıştır. Coğrafyanın

bilimin kültürel otoritesine bu yolla ortak olması, aynı zamanda dönemin (18. ve 19. yüzyıllar) sömürgeci Batı siyaseti için de destekleyici bir etken görünümündedir. Daha derin tarihsel bir çözümlemeyle desteklenmeye ihtiyacı olsa da, bu çalışma bağlamında kurulan bu ilişki, iki kültür tartışmasının böylesi bir durumu da kapsadığı yönünde güçlü bir hipotez yaratmaktadır.

Bu çalışmanın sınırlılığı dâhilinde coğrafya felsefesinin tarihi seyri çözümlendiğinde, sosyal bilimlerin kuruluş döneminde genel kavrayışta mekânın özgüllüğün önemsiz bir ögesi olarak kabul edilmesine bağlı olarak mekân-insan (toplum) ilişkisinin gerektirdiği sosyal bilimleşmenin geciktiği görülmektedir. Buna bağlı olarak da, coğrafya sosyal bilimlerin İki Kültür bağlamındaki arada kalmışlığına, nomotetik/idiografik gerilimine ilişkin tartışmaların tarafı durumuna gelememiştir. Özetle, sosyal bilimler bağlamında pozitivistleşme sürecinde geç kalmış bir disiplin olarak coğrafyanın, pozitivist kabuller üzerinden yürütülen bilim felsefesi tartışmalarına ve bu kabuller dolayımında kültürel aidiyet problemlerine dair epistemolojik gerilime geç dâhil olmasının nedeni, disiplinin sosyal bilimleşme sürecindeki yavaşlıktır. Bu yavaşlığın ardında ise coğrafyanın tek kültürlü (bütünsel) kökeninin direnci vardır. Ancak bu süreç tamamlandığında, yine bu çalışmanın sınırlılığı dâhilinde ulaşılan sonuca göre, coğrafya disiplinine ilişkin kuramsal-epistemolojik çalışmalar pek çok sosyal bilimden daha hızlı bir biçimde güncel bilim felsefesi-epistemoloji tartışmalarına dâhil olabilmıştır. Dönemi için post-pozitivizmin sesi konumundaki Kuhn'un 1962 yılı çalışmasından beş yıl sonra paradigma teriminin coğrafya özelinde kullanılması²⁶ ve tartışmaya açılması, yedi yıl sonra ise Harvey tarafından (neo-pozitivist) -beşeri-coğrafyanın temel kuramsal metninde coğrafya tarihinin paradigma terimi üzerinden okunması bu durumun göstergesidir. Yine 1960'lı yılların sonunda disiplin içerisinde açığa çıkan fiili çok-paradigmalı yapı ise genel mekân kavrayışındaki çoğullaşma ile paralellik göstermektedir. O halde, tartışmaya görece olarak geç dâhil olmuş coğrafya disiplininin bu dâhil oluştan sonra, 20. yüzyılın son otuz yılındaki ve günümüzdeki epistemolojik tartışmayı yakından takip ettiği, kuramsal olarak tepki verdiği ve disiplin içi tartışmalarda (disiplinin tanımlanması probleminde olduğu gibi) henüz genel kabul görmemiş çok-paradigmalı yapı lehinde bir konum yaratabildiği ya da güçlü bir yaratabilme potansiyeli taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte belirtmelidir ki, bu konumda dahi,

²⁶ Bkz. Haggett, P., Chorley, R. J. (1967). Models, paradigms and the new geography. R. J. Chorley, P. Haggett (Ed.). *Models in geography* içinde (s. 19-42). London: Methuen.

coğrafyanın tüm alt-paradigmaları disiplin çatısının nasıl korunabileceği konusunda zayıf ve belirsiz sınırlar üzerinde tartışmak durumunda kalsa da, bir disiplin olarak coğrafyanın bilim kültürünün parçası olarak konumlanması gerekliliği üzerinde ortaklaşmaktadır. Gulbenkian Komisyonu'nun ifadeleri coğrafya disiplinine uyarlanacak olursa, mesele, sadece *coğrafya disiplininin* örgütsel sınırlarının yeniden çizilmesi değil; adına fakülte dediğimiz, daha geniş yapıların yeniden oluşturulması meselesidir. Tabii, sınırlar hakkındaki bu kavga, bitmeyen bir kavgadır. Ama öyle bir an gelir ki, artık ufak tefek değişiklikler yeterli olmaz ve sınırların yeni baştan çizilmesi gerekir. 19. yüzyıl başı, daha önce anlatıldığı üzere, sınırların yeniden çizildiği böyle bir dönem olmuştur. Cevaplandırmamız gereken soru, yirmi birinci yüzyıl başının da böyle bir dönem olup olmayacağıdır (bkz. Gulbenkian Komisyonu, 2012: 70). Coğrafya disiplini epistemolojik, kurumsal ve kültürel gerilimleriyle bu sorunun yanıtının fiilen kendisini gösterdiği alan olmaya en yakın adaydır. Bu çalışma dâhilinde konu edinilen ve özünde analitik bilim felsefesinin içkin evriminin ulaştığı nokta olan Kuhncu modelin bilgi kuramsal konturları dahi bu tespiti olumlayacak denli güçlü bir çıkış noktası sunmaktadır.

Bu çalışmanın tüm bu tespitleri dâhilinde, son olarak söylenmesi gereken şey, söz konusu tespitlerin Batı'daki çalışmalar bağlamında metnin hipotezini destekledikleridir. Türkiye'deki coğrafya çalışmalarının ve buna bağlı olarak İki Kültürün coğrafya üzerindeki etkilerinin epistemolojik ve tarihsel nitelikleri ve bunların kurumsal yansımaları halen araştırılmayı beklemektedir.

Ömer Faik Anlı, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye

Kaynaklar

- Barrows, H. (2005). İnsan Ekolojisi Olarak Coğrafya. çev. Erol Tümertekin. Yılmaz Arı (Ed.). *Amerikan Coğrafyasının Gelişimi* İçinde (s. 39-52). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Collini, S. (2010). Önsöz. C. P. Snow. *İki Kültür* İçinde (s. 1-84). Çev. Tuncay Birkan. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Comte, A. (2001). *Pozitif Felsefe Kursları*. Çev. Erkan Ataçay. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu. (2012). *Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*. I. Wallerstein, C. Juma, E. Fox Keller vd). Çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (1969). *Explanation in Geography*. London: Edward Arnold.
- İşık, O. (1994). Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânlaşması. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 7-38.

- Kates, R. W. (2005). İnsan-Çevre Geleneği: Takip Edilmeyen, Halen Bizi Bekleyen Yol. Y. Arı (Ed.). *Amerikan Coğrafyasının Gelişimi İçinde* (s. 209-225). Çev. Yılmaz Arı. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kohn, C. F. (2005). Geçmişten Ders Alıp, Gelecek İçin Çalışmak. Y. Arı (Ed.). *Amerikan Coğrafyasının Gelişimi İçinde* (s. 203-208). Çev. Halil İbrahim Taş. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kuhn, T. (2000). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Alan Yayınları.
- Lacoste, Y. (2014). *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*. Çev. Selim Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lee, R. E., Wallerstein, I. (2007). Giriş: İki Kültür. R. E. Lee, I. Wallerstein (Ed.). *İki Kültürü Aşmak İçinde* (s. 9-14). Çev. Aysun Babacan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ley, D. (2005). Öznesiz Coğrafya: Hümanist Bir Eleştiri. Y. Arı (Ed.) *Amerikan Coğrafyasının Gelişimi İçinde* (s. 147-166). Çev. İlhan Kaya. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Masterman, M. (1992). Paradigmanın Doğası. I. Lakatos, A. Musgrave (Ed.) *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi İçinde* (s.70-110). Çev. Hüsametdin Arslan. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Mielants, E. (2007). Tepki ve Direniş: Doğa Bilimleri ve Beşeri Bilimler, 1789-1945. R. E. Lee, I. Wallerstein (Ed.). *İki Kültürü Aşmak İçinde* (s. 50-76). Çev. Aysun Babacan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Özgüç, N., Tümertekin, E. (2012). *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar, Coğrafyacılar*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Pattison, W. D. (2003). Coğrafyanın Dört Geleneği. Çev. Yılmaz Arı. *Ege Coğrafya Dergisi*, 12, 119-125.
- Robinson, J. L. (2005). Coğrafyanın Dört Geleneğine Yeniden Bakış. Y. Arı (Ed.) *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi İçinde* (s. 135-146). Çev. Yılmaz Arı. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sauer, C. O. (2005). Peyzajın Morfolojisi. Y. Arı (Ed.). *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi İçinde* (s. 53-84). Çev. Yılmaz Arı. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Schaefer, F. K. (1953). Exceptionalism in Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 43, 226-249.
- Semple, E. (2005). Fiziki Çevrenin İnsana Etkileri. Y. Arı (Ed.). *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi İçinde* (s. 23-37). Çev. Yılmaz Arı. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Snow, C. P. (2010). *İki Kültür*. Çev. Tuncay Birkan. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Wallerstein, I. (2012). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2013). *Bilginin Belirsizlikleri*. Çev. Berivan Alataş. İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2013b). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmalarının Sınırları*. Çev. Taylan Doğan. İstanbul: Bgst Yayınları.
- Taaffe, E. J. (2005). Mekânsal Bakışın Coğrafyadaki Yeri. Y. Arı (Ed.). *20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi İçinde* (s. 93-117). Çev. Halil İbrahim Taş. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2006). Çok Paradigmali bir Sosyal Bilim Alanında Yaşamak. *Felsefe ve Sosyal Bilimler –Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri İçinde* (s. 145-157). Ankara: Vadi Yayınları.
- Tekeli, İ. (2010). Bir Plancı/Araştırmacının Yöntem ve Ötesine İlişkin Arayışları. *Mekânsal ve Toplumsal Olanın Bilgibilim Yazıları İçinde* (s. 269-291). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.